

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

- א. מצות הכיבוש בחבל עזה – שיטת הרמב"ן
- ב. מצות הכיבוש בחבל עזה – שיטת הרמב"ם
- ג. מצות ירושה וישיבה – האם נכללת במנין המצוות?
- ד. איבחון מצוה שיש בה 'הקדמה' ו'תכלית' – כיצד?
- ה. דוגמאות למצוות שיש בהן 'הקדמה' ו'תכלית'
- ו. ירושה וישיבה – 'הקדמה' למצוות התלויות בארץ
- ז. הרמב"ם: כיבוש הארץ למצוותיה – מצות עשה
- ח. מצות כיבוש ארץ ישראל – 'הקדמה' לביעור עבודה זרה
- ט. ששת היסודות במצות 'ירושה וישיבה'
- י. הרמב"ם: כיבוש ארץ ישראל – ב'ירושה שלישית'
כללו של דבר

א. מצות הכיבוש בחבל עזה – שיטת הרמב"ן

1. מצות הכיבוש בעזה על פי הספרי והרמב"ן

השאלה שנדון בה להלן, היא, באשר לאדם מישראל המתגורר כיום באחד הישובים בחבל עזה, האם הוא מקיים בכך מצות ישוב ארץ ישראל?

יתירה מזו! אדם המעמיד קראוון על גבעה שבה משוטטים תושבים נכרים המתגוררים בחבל עזה, ובהעמדת הקראוון או הבית מביא לשליטה ישראלית בגבעה או בחלק ממנה, האם הוא מקיים בכך מצות ירושה וכיבוש בארץ ישראל?

כבר עסקו בענינה של עזה ובנותיה רבים מן האחרונים, אשר נקטו עמדה בדיון לכאן ולכאן. לדוגמה בלבד, נציין את דעת המהרי"ט בתשובה לשאלה בדבר האפשרות לכפות על אשה לעלות מקהיר שבארץ מצרים לעזה שבארץ

הרב ישראל אריאל

ישראל, מדין 'הכל מעלין לארץ ישראל'. דעת ר' יוסף מטראני היא, שמצות ישוב ארץ ישראל מצטמצמת לגבול עולי בבל בלבד. בהתאם לכך קבע, שאי אפשר לכפות על אשה לעבור לעזה, שכן, עזה – הנמצאת מדרום לאשקלון – מקומה מחוץ לגבולות עולי בבל, ממילא, אינה ארץ ישראל לענין מצוות, ומצות ישוב ארץ ישראל בכלל זה.

עוד מצינו בדברי האחרונים שתלו שאלה זו בשאלה אחרת: האם עזה ובנותיה הם בגבולות עולי מצרים או בגבולות עולי בבל? נאמרו בענין זה שיטות שונות.¹ לענ"ד, לרמב"ם ולרמב"ן שיטה אחרת בענין זה, אולם בטרם ננסה להציג את שיטתם, יש להגדיר תחילה במה לא נדון.

במסגרת זו לא נדון, לא בתוואי גבול עולי מצרים ולא בתוואי גבול עולי בבל, נושאים אלו נדונו אצלנו בהרחבה בספר 'אוצר ארץ ישראל', ולמרות שלדעת האחרונים הם המפתח והבסיס לדיון בשאלה שלפנינו, לענ"ד אינם שייכים כלל לנושא הנדון. הדיון דלהלן יתמקד ביסודות ההלכתיים למצות ירושה וישיבה בזמן הזה: בפסוקים, בדברי חז"ל, ובדברי הרמב"ן והרמב"ם.

כידוע, היסוד ההלכתי עליו נשענים כיום באשר לקיום מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל בזמן הזה, הם בעיקר דברי הרמב"ן בספר המצוות (בהשמטות מצוה ד). בטרם נדון בשיטת הרמב"ם נרחיב מעט בענין חובת כיבוש חבל עזה לשיטת הרמב"ן.

שייכותו של חבל עזה לארץ ישראל נדונה אצלנו בהרחבה בספר 'ארץ ישראל לגבולותיה', במיוחד לשיטת הרמב"ן הקובע, כי חובת כיבוש ארץ ישראל לדורות, היא מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, וממילא עזה ובנותיה בכלל זה (ראה שם פרק ג).

חבל עזה נזכר במפורש פעמים אחדות במקורות כחלק ממצות הכיבוש. ראה את מדרש ההלכה בספרי דברים (א, ו) על הפסוק:

1. ראה בענין זה בדברי הרב יוסף ליברמן, בשו"ת משנת יוסף חלק א סימנים מו- מז, שהביא ארבע שיטות בענין, ונשאר בספק מה דינם של הישובים בחבל עזה. יתירה מזו, המחבר לא דן שם בשאלת מצות ירושה וישיבה בחבל עזה, אלא רק בשאלת שביעות ותרומות ומעשרות מדבנן ולא סיים בדבר ברור.

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

"ה' אלקינו דבר אלינו בחרב לאמר... פנו וסעו לכם ובאו הר האמרי... בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדל נהר פרת. ...באו ורשו את הארץ". ומבואר בספרי שם: "פנו וסעו לכם בהר – זה הר המלך. בשפלה – זה שפלת לוד ושפלת דרום. ובנגב ובחוף הים – זה עזה ואשקלון וקסרין", כלומר: מצות עשה לכבוש את כל הערים לאורך חוף הים בארץ ישראל האמורה בתורה, ובכלל זה העיר עזה ובנותיה.

הרמב"ן בספר המצוות (שם) מביא את הפסוק הזה להלכה, באומרו, שכאן ציינה התורה את הפרטים במצות הכיבוש בארץ ישראל, ובלשונו:

שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה. ופירט אותה להם במצוה זו כולה בגבוליה ומצריה, כמו שאמר: ובאו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים וגו'. שלא יניחו ממנה מקום וזו היא שהחכמים קורין אותה (סוטה פ"ח מ"ו): מלחמת מצוה. וכך אמרו בגמרא סוטה (מד ב): אמר רב יהודה: מלחמת יהושע לכבוש – דברי הכל חובה'.

ומסכם הרמב"ן, כי מצוה זו "היא מצות עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו - ואפילו בזמן גלות".

2. 'מלחמת יהושע' – הגדרה הלכתית לגבולות הכיבוש וההלכה בארץ ישראל

'מלחמת יהושע' הנזכרת בדברי חז"ל, אינה הגדרה של תקופה מסויימת, אלא זו הגדרה הלכתית באשר לגבולות מצות הכיבוש. שכן, נאמר ליהושע לכבוש את הארץ בגבולות מוגדרים כמובא בפרשת עקב (דברים יא) שם קובע הספרי את חובת כיבוש הארץ עד נהר פרת (ראה 'ארץ ישראל לגבולותיה' פרק ד).

הפסוקים בתחילת ספר יהושע אינם אלא חזרה מדויקת על פסוקי פרשת עקב, ככתוב (יהושע א, ג-ד): "כל מקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם נתתיו כאשר דברתי אל משה. מהמדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת כל ארץ

הרב ישראל אריאל

החתים ועד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם", וכפי שמסביר הרמב"ן (דברים יא, כד): "שאתם חייבים לכבשו".

ראה גם בפרשנים לספר יהושע (א, ג) כגון: רש"י, רד"ק, אברבנאל, מלבי"ם והגר"א, שכולם רואים בפסוקים אלה את קיומה של מצות כיבוש הארץ לגבולותיה ככתוב בתורה (כן ראה בעל הטורים בסוף פרשת עקב). תוואי גבולות עקב הוא, למעשה, התוואי של גבולות ברית בין הבתרים.

יתירה מזו: בירושלמי חלה ב, א, לומדים חז"ל מפסוקים אלה בפרשת עקב ובספר יהושע, את גבולות הארץ לענין חובת קיום המצוות התלויות בה: תרומות ומעשרות, חלה, שביעית וכו', ולדעת הירושלמי אלה גבולות ההלכה של ארץ ישראל למצוות אלה ואחרות.

3. כיבושים בעזה ובנותיה בימי בית ראשון — מאז ימי יהושע ועד ימי חזקיהו

בהמשך למצוה שנאמרה בתחילת ספר יהושע, נצטוו יהושע במהלך כיבושיו לזרז את כיבוש את עזה ובנותיה, זאת, בהוראה שמימית מיוחדת, ככתוב (יהושע יג, א-ו): "ויהושע זקן בא בימים ויאמר ה' אליו אתה זקנתה באת בימים והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה. זאת הארץ הנשארת כל גלילות הפלשתים וכל הגשורי. מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני והעוים. ...אנכי אורישם מפני בני ישראל רק הפלה לישראל בנחלה כאשר צויתך". מפרש רש"י: 'והארץ נשארה הרבה מאד — ממה שאמרת לאברהם [בברית בין הבתרים] נשארה לרשתה — שלא נכבשה. מן השיחור — הוא נילוס הוא נחל מצרים, הוא סמוך לתחום מקצוע דרומית מערבית של ארץ ישראל, כמו שאמר באלה מסעי. ולמדנו כאן, שלא כיבש יהושע בחייו כל מיצר הדרומי, אלא ממדבר צין הוא ההר החלק העולה שעירה עד הנילוס, הוא תחום עזה האמור למעלה מקדש ברנע עד עזה לכנעני תחשב — מארץ הכנעני שנתתי לאברהם הוא'.

נמצא, לדברי רש"י, שאכן, בהתאם להוראה שנצטווה, כבש יהושע את עזה ובנותיה, ככתוב (יהושע י, מ-מא): "ויכה יהושע את כל הארץ ההר והנגב

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

...כאשר צוה ה' אלקי ישראל. ויכם יהושע מקדש ברנע ועד עזה ואת כל ארץ גשן ועד גבעון".

כמו כן, בהתאם לציווי, מחלק יהושע את הארץ לשבטים, ונותן לשבט יהודה את הנחלה הדרומית בין השבטים, כך הופכת עזה ובנותיה לחלק מנחלת שבט יהודה, ככתוב: (יהושע טו, כ- מז): "זאת נחלת מטה בני יהודה למשפחתם. ויהיו הערים מקצה למטה בני יהודה... אשדוד ובנותיה וחצריה עזה ובנותיה וחצריה עד נחל מצרים".

על כיבוש נוסף בעזה ובנותיה למדים אנו מספר שופטים (א, יז-יט) ככתוב: "וילך יהודה את שמעון אחיו... וילכד יהודה את עזה ואת גבולה ואת אשקלון ואת גבולה ואת עקרון ואת גבולה... ויהי ה' את יהודה".

נראה מתוכן הדברים, שהכיבוש בזמן יהושע וכך בזמן השופטים לא היה מוחלט, ולא הצליחו לגרש את העזתים מעזה וליישב את המקום בבני שבט יהודה, אלא כבשו אותם לצורך שיעבוד ומיסים.

ואכן כך למדים אנו מן האמור בתקופת שלמה המלך, שם הגיעה שליטת עם ישראל בארץ ישראל לשלטון מלא, כמובא במלכים (א ה, א-ד): "ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים מגשים מנחה ועבדים את שלמה כל ימי חייו... כי הוא רדה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה".

כך מובא בבראשית רבה (לד, יב) ששלמה המלך שלט בעזה שלטון ללא מצרים, כשהמושג המתאים לשלטון זה הוא 'רדיה', כלומר, ביד חזקה, וכלשון המדרש: "ומוראכם וחיתכם יהיה, מורא וחתיית – חזרו, ורדיה [בראשית א, כת: ומילאו את הארץ וכבשוה, ורדו בדגת הים] לא חזרה, אימתי חזרה? – בימי שלמה, שנאמר (מלכים א ה): 'כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה'".

העזתים כנראה פרקו עול בשלב מסויים והיה צריך לכבשם מחדש, וכמתואר בימי חזקיהו, שם נאמר (מלכים-ב יח, ב-ח): "בן עשרים וחמש שנה היה במלכו... בה' אלקי ישראל בטח ואחריו לא היה כמהו בכל מלכי יהודה ואשר היו לפניו... הוא הכה את פלשתים עד עזה ואת גבוליה ממגדל נוצרים עד עיר מבצר".

הרב ישראל אריאל

למותר להזכיר, את פעולותיו של שמשון בעזה ובשדות פלשת, כחלק מן המלחמה בעזתים. לאור האבידות הכבידות שסבלו באנשים וברכוש יכלו פעולות אלו להביאם למסקנה לנטוש את המקום. היתה זו אמנם מלחמת יחיד, אך הדבר תואם את שיטת הרמב"ן דלעיל, שכל יחיד בכל דור מחויב במצות ירושה וישיבה בכל מקום ופינה בארץ ישראל.

נמצא, לאור האמור, שבמהלך בית ראשון – מאז ימי יהושע והלאה – נעשה מאמץ מתמיד לשלוט בעזה ובנותיה, לגרש את הפלישתים משם ואף להתנחל בפלשת, שאינה אלא חלק מנחלת שבט יהודה.

ב. מצות הכיבוש בחבל עזה – שיטת הרמב"ם

1. הלכה מחודשת ביהושע: יחיד הכובש מקום בארץ יש לכיבושו דין 'כיבוש רבים'

עד כה הבאנו מקורות אחדים התואמים את שיטת הרמב"ן בענין מצות הכיבוש – ובכלל זה בעזה ובנותיה. אולם עיקר עניננו בדברינו להלן, לברר את שיטת הרמב"ם בענין מצות הירושה והישיבה, זאת, תוך שימת לב מיוחדת לענין כיבוש עזה ובנותיה.

כפי שיבואר להלן, מתברר, שדווקא מן הפסוק העוסק בכיבוש עזה, הוציא הרמב"ם הלכה הנוגעת לזמן הזה, כלומר: מצוה על כל יחיד במהלך הדורות לכבוש כל מקום בארץ ישראל בגבולות התורה – ועזה ובנותיה בכלל זה.

להלן לשון הרמב"ם בהלכות תרומות (א, ב):

ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל, וזהו הנקרא כיבוש רבים. אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום – אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם – אינו נקרא ארץ ישראל – כדי שינהגו בו כל המצות. ומפני זה חילק יהושע ובית דינו כל ארץ ישראל לשבטים אף על פי שלא נכבשה, כדי שלא יהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט וכיבוש חלקו.

להסברת הלכה זו יש להרחיב בדברים, ויבוארו בעז"ה בספר 'אוצר ארץ ישראל' (העומד לראות אור בעז"ה בקרוב, עיין שם: 'שערי ארץ ישראל').

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

להלן תמצית מדברינו להסברת הלכה זו, כפי שנראה לענ"ד, וההשלכות למעשה על מצות הכיבוש בעזה ובנותיה בימינו.

ההלכה דלעיל מתחלקת לשני חלקים:

בחלק הראשון מדובר על דין 'כיבוש רבים' בארצות העמים השוכנים בחוץ לארץ, וכלשון הרמב"ם: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום [בעולם] היא בארצות, שכיבושן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל, וזהו הנקרא – כיבוש רבים". דברי הרמב"ם מבוססים על דברי הספרי בפרשת עקב הנזכר לעיל.

(הסבר זה ברמב"ם, בא לשלול את הפירוש שנתנו כמה מן האחרונים לדבריו, שארץ ישראל היא בגדר חוץ לארץ, אלא אם כן נכבשה על ידי מלך ישראל. הסבר זה של האחרונים, אין לו בסיס בדברי חז"ל ולהיפך, עומד בסתירה לדברי חז"ל והרמב"ם בכמה מקומות, ולא כאן המקום להרחיב).

בחלק השני של ההלכה הנ"ל מדובר על דין 'כיבוש רבים' בארץ ישראל שבגבולות 'ברית בין הבתרים'. ומחדש הרמב"ם, שכיבוש רבים בתחומי ארץ ישראל, שונה מדין הכיבוש בחוץ לארץ, וכתב, שיחיד מישראל או משפחה הכובשים לעצמם מקום מן הארץ שניתנה לאברהם, המקום שנכבש נקרא 'ארץ ישראל' לענין המצוות. זאת, לאור העובדה, שיהושע חילק את ארץ ישראל לשבטים בטרם נכבשה, ובכך הסמיך כל יחיד לכבוש את נחלתו, לפיכך, יש לכיבוש זה דין 'כיבוש רבים'. ליתר הבהרה: 'כיבוש רבים' בתחומי ארץ ישראל נעשה באופן שונה מאשר בחוץ לארץ. שכן ארץ ישראל בתחומיה המוגדרים בתורה היא 'הארץ אשר ניתנה לאברהם' – כלשון הרמב"ם הנ"ל. הרמב"ם מדגיש, שהארץ כבר ניתנה לישראל, וכלשון חז"ל בתלמוד הירושלמי (חלה ב, א) וכן בבראשית רבה (מד): "מאמרו של הקב"ה – מעשה!" כלומר, כשנאמר לאברהם: "לזרעך נתתי" בלשון עבר, פירושו המעשי הוא: 'כבר נתתי', והארץ נתונה בפועל לאברהם, לפיכך, זרעו יורשים את הארץ 'למפרע' – כלשון הירושלמי (חלה ב, א) כלומר: מימות אברהם.

מכאן, שמאז ימי יהושע – וכך בהמשך הדורות – אין צורך לכבוש את הארץ ב'כיבוש רבים' – במלך ונביא וסנהדרין וכד', שהרי היא של ישראל – שהם

הרב ישראל אריאל

יורשיו וממשיכיו של אברהם, ונתקדשה הארץ משניתנה לאברהם. עיקר החידוש הוא, שמעתה, יחיד ההולך וכובש לו מקום בארץ ישראל – כיבושו 'כיבוש רבים' לענין תרומות ומעשרות ושביעית, כיון שכבש את נחלת אברהם מדעת יהושע וכל ישראל.

2. תוקפו של 'כיבוש רבים' בארץ ישראל – מכוח המעמד בשילה בימי יהושע

זו כוונת הרמב"ם במה שכתב: "ומפני זה חילק יהושע ובית דינו כל ארץ ישראל לשבטים, אף על פי שלא נכבשה, כדי שלא יהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו". כוונת הרמב"ם למעמד שהתקיים בשילה, כמובא ביהושע ויח, א: "ויקהלו כל עדת בני ישראל שילה". בהמשך שם נאמר: "וישלך להם יהושע גורל בשילה לפני ה', ויחלק שם יהושע את הארץ לפני ישראל כמחלוקתם". עוד נאמר שם (יהושע יט, נא): "אלה הנחלות אשר ניחלו אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי האבות למטות בני ישראל בגורל בשילה לפני ה'... ויכלו מחלק את הארץ".

נמצא, שבאופן מכוון חילק יהושע ובית דינו – שהם ראשי האבות – את הארץ לשבטים בטרם נכבשה, זאת, כדי שכיבושם של השבטים למיניהם ברחבי ארץ ישראל – ואף כיבושו של אדם יחיד בלא מלך ובלא נביא – הדבר ייעשה 'מדעת רוב ישראל'. למעמד זה תוקף הלכתי לדורות, ומאותה שעה כיבושו של כל יחיד בארץ ישראל נחשב ל'כיבוש רבים', ודין הבית או הגבעה שכבש – כדין 'ארץ ישראל' לכל מצוות התורה.

מתברר מדברי הרמב"ם, שהפסוקים בהם מצוה ה' את יהושע לזרז את כיבוש הארץ – ובכלל זה לכבוש את 'העזתי', יש בהם חידוש הלכתי רב משמעות לדורות: מעתה, תיעשה מצות הכיבוש בארץ ישראל לאו דוקא על ידי מלך או נביא, אלא הכיבוש ייעשה בידי שבטי ישראל, או גם על ידי יחידים ההולכים וכובשים את נחלתם. ומעתה, כל יחיד במהלך הדורות, הכובש מקום בארץ ישראל – מתחייב המקום שנכבש מיד בכל המצוות התלויות בארץ, כגון: שביעית, תרומות ומעשרות, חלה וכו', וזאת, מן התורה (וזאת בתנאי שרוב ישראל נמצאים בארץ ישראל, הרחבת הדיון ראה ב'שערי ארץ ישראל' הנ"ל).

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

3. ההלכה שיש כיבוש 'מדעת הרבים' בא"י — נאמרה למשה במעמדו של יהושע

ההלכה, שכיבושו של יחיד בארץ יש לו דין 'כיבוש רבים' נלמדה מפי נביא. שכן, כך מצווה ה' את יהושע (יהושע יג, א): "ויאמר ה' אליו: אתה זקנתה באת בימים והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה... מן השיחור אשר על פני מצרים... העזתי עד לבא חמת — רק הפלֵה לישראל בנחלה כאשר צויתיד".

עם זאת, שאלה היא: כיצד יתכן, שנאמרה ליהושע מצוה שיש בה חידוש הלכתי בענין 'כיבוש רבים' בארץ ישראל – דבר שלא נאמר על ידי משה? הרי הלכה היא, שאין נביא רשאי לחדש דבר בהלכה מפי הנבואה (ראה רמב"ם הלכות יסודי התורה ט, ט):

אולם הביטוי '**כאשר צויתיד**' מלמד, שצווי זה כבר נאמר ליהושע משכבר הימים. ואכן, מתברר, שהציווי נאמר ליהושע בימי משה במסגרת הפלת הנחלות הנזכרת בפרשת 'מסע' (במדבר לד, יז) ככתוב: "וידבר ה' אל משה אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם את הארץ — אלעזר הכהן ויהושע בן נון!" הוזה אומר, כבר בימי משה נאמרה מצוה זו ליהושע, אלא שהדבר נשנה אחר כך — כשהכיבוש היה בפועל — בהרחבת דברים כמובא ביהושע יג.

כאמור, חידוש זה אינו נוגע רק לימי יהושע, אלא לדורות. ראה מה שכתב הרמב"ם בהלכות תרומות בהמשך (א, י): "גוי שקנה קרקע בארץ ישראל לא הפקיעה [הגוי] מן המצוות, אלא הרי היא **בקדושתה**. לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו — **אינה ככיבוש יחיד**, אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא ביכורים — והכל מן התורה, כאילו לא נמכרה לגוי מעולם".

כלומר, אדם מישראל הקונה קרקע מנכרי בארץ ישראל במהלך הדורות יש לקנינו ו'כיבושו' דין כיבוש רבים.

נמצא, לדעת הרמב"ם, שבטרם יצא יהושע לכבוש את עזה ובנותיה, נצטוו להסמיך את השבטים, המשפחות והיחידים, להיות שלוחי עם ישראל לכיבוש הארץ. הלכה זו נוגעת לימינו אנו בחבל עזה, ביהודה ושומרון, ובכל מקום אחר בגבולות 'הארץ שניתנה לאברהם'. הוזה אומר: אף לדעת הרמב"ם, מצוה על כל יחיד בכל הדורות לכבוש כל מקום בארץ ישראל ולהתנחל שם.

הרב ישראל אריאל

מכאן מסקנה באשר להצבת קראוון על גבעה בחבל עזה, שמי שבונה בית או 'תופס' גבעה בדרך כל שהיא, מקיים בכך מצות כיבוש וישוב בארץ ישראל מן התורה.

ג. מצות ירושה וישיבה — האם נכללת במנין המצוות:

1. מדוע לא מנה הרמב"ם את מצות כיבוש וישוב ארץ ישראל בכלל תרי"ג מצוות:

הדיון בפרקים דלהלן יישוב על מצות כיבוש וישוב ארץ ישראל, לדעת הרמב"ם (הפרקים דלהלן הם חלק מדיון נרחב מתוך הספר 'אוצר ארץ ישראל' הנזכר לעיל).

בטרם נמשיך את דברינו, יש להעיר, כי בדברי האחרונים הדנים במצות 'ירושה וישיבה', נמצא הבנה שונה של דברי הרמב"ם, עם זאת, לענ"ד, זאת כוונתו כמוכח בפסוקים ובדברי חז"ל.

אחת השאלות שהעסיקו ראשונים ואחרונים בשיטת הרמב"ם בענין ארץ ישראל היא: איך להסביר את העובדה, שהרמב"ם לא מנה את מצות 'ירושה וישיבה' כאחת מתרי"ג מצוות? כמובא לעיל, הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות מנה מצוה זו במנין המצוות לשיטתו, לא כן הרמב"ם, לפיכך, שיטתו צריכה הסבר.

מחברים אחרונים שעסקו בשאלה זו הציעו פתרונות שונים, כגון, שמצוות ירושה וישיבה היא מצוה זמנית, והיתה שייכת לתקופת יהושע בלבד, ראה 'מגילת אסתר' בחיבורו על ספר המצוות (השמטות לספר המצוות עשה ד). אולם תשובה זו אינה מקובלת על הרמב"ם עצמו, שכן, כתב בספר המצוות (עשה קפז):

אולי יחשוב חושב כי זו מצוה [החרמת שבעה עממים] שאינה נוהגת לדורות, אחר שבעה עממין כבר אבדו. וזה אמנם יחשוב אותו מי שלא הבין עניין נוהג לדורות ואינו נוהג לדורות אבל הוא נוהג בכל דור שיימצא בו אפשרות הדבר ההוא.

נמצא, שגם אם גלו ישראל מארצם, כל עוד יש אפשרות לשוב אליה, מצות ירושה וישיבה קיימת לעולם ולעולמי עולמים.

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

יש שרצו לומר, שמצוות ירושה וישיבה היא מצוה מדרבנן בלבד (פאת השולחן סימן א, בית ישראל יד). אף על דבריו יש לתמוה, שכן, כידוע, מצות ירושה בעצם מהותה כוללת מלחמה הכרוכה בסכנת נפשות ומוות, חלילה, כן כרוכה המלחמה בחילול שבת, והיכן מצינו מצוה מדרבנן, המחייבת להכנס לסכנת נפשות, וכן חילול שבת ועבירה על מצוות רבות בתורה?

2. אחרונים: הרמב"ם לא מנה מצות ירושה וישיבה כיון שהיא כוללת את כל התורה כולה

הרב אליעזר ולדנברג, בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ז' סימן מח סעיף יב) הביא דעות של האחרונים וביניהם הראי"ה קוק זצ"ל, האומרים, שכיון שמצות ירושה וישיבה היא מצוה הכוללת את כל התורה כולה, לפיכך לא מנאה הרמב"ם. זאת, על פי מה שקבע בשורש הרביעי מארבעה עשר השרשים בפתחת ספר המצוות, שאין למנות מצוות הכוללות את כל התורה (וראה מה שכתב בענין זה בספר 'אם הבנים שמחה' וכן בספר 'ארץ חמדה' ועוד, שאף הם ניסו להסביר את הרמב"ם בדרך זו).

אף כאן יש לשאול: אם מצות ירושה וישיבה כוללת חובה לצאת למלחמה תוך סכנת נפשות וחילול שבת, איך אפשר לצאת למלחמה על סמך סברא והגדרה מעורפלת בלא שנקבעה לכך מצוה מפורשת מן התורה?

עצם ההסבר הנ"ל ב'שורש הרביעי' של הרמב"ם, כאילו אין למנות מצוה ה'כוללת את כל התורה כולה', תמוה, שכן לא מצינו דבר מפורש בענין זה ברמב"ם? לפי הסבר זה, שכל מצוה הכוללת את כל התורה אין למנות, היה צריך הרמב"ם להשמיט ממנין המצוות כמה וכמה מצוות, וכגון את מצות 'אנכי ה' אלוקיך', שכן, מצות האמונה בה' כוללת את כל התורה כולה. ואילו הרמב"ם מנאה בראש רשימת תרי"ג מצוות?

3. מצות 'ירושה וישיבה' יש בה 'מעשה מיוחד', וכן חידוש שלא שמענוהו במקום אחר

המעין בדברי הרמב"ם בשורש הרביעי, ימצא, שהפירוש הנ"ל בדברי הרמב"ם אינו כתוב שם ולא לכך התכוין. אלו דבריו:

השורש הרביעי — שאין ראוי למנות הציוויים הכוללים התורה כולה. הנה יבואו בתורה צוויין ואזהרות, אינן בדבר רמוז

הרב ישראל אריאל

[מסויים ומוגדר] אבל – יכללו המצות כולם, כאילו יאמר: **עשה כל מה שצויתך לעשות**, והזהר מכל מה שהזהרתיך ממנו ואין פנים למנות הצווי הזה מצוה בפני עצמה. שהוא לא יצוה לעשות **מעשה מיוחד** [מסוים ומוגדר] שיהיה מצות עשה, **ולא יזהיר מעשות מעשה מיוחד** שיהיה מצות לא תעשה, וזה כאומרו (משפטים כג): ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו וכבר טעו בשורש הזה גם כן, עד שמנו – קדושים תהיו (קדושים יט) מצוה מכלל מצוות עשה, ולא ידעו, כי אומרו: קדושים תהיו והייתם קדושים הם צוויין לקיים כל התורה [לפיכך] לא נאמר בקדושים תהיו והדומים לו שזו מצוה, **כי לא צוה לעשות דבר זולת מה שידענו**.

הרמב"ם מבחין בשורש זה, בין מצוה מיוחדת לבין מצוה כוללת. יש מצוה שהיא **מסכמת** את מצוות התורה ומגלה את מטרת המצוות, כמו 'קדושים תהיו', אך מצד עצמה אין בה שום דבר חדש. לעומתה, מצוה פרטנית ומסויימת היא זו שיש בה שני מאפיינים ברורים: א. יש בה '**מעשה מיוחד**' – עשה או לא תעשה. ב. יש במצוה זו **חידוש** ביחס לשאר המצוות – 'זולת מה שידענו'. נמצא, שהמושג 'מצוה כוללת' ברמב"ם יש לה כוונה אחרת לחלוטין ממה שתלו בכוונתו.

יתירה מזו: המתבונן במצות 'ירושה וישיבה' יווכח, שעל פי ה'שורש הרביעי' שקבע הרמב"ם, יש בה כל הנתונים המחייבים למנות אותה כאחת מתרי"ג מצוות, שכן, יש במצוה יסודות ברורים, שלא ידענו אותם משום מצוה אחרת בתורה: א. מצוה להלחם על הארץ. ב. המלחמה כרוכה בסכנת חיים ויש לקיים את המצוה למרות הסכנה. ג. במידת הצורך נלחמים אפילו בשבת. ד. המלחמה עצמה היא 'מעשה מיוחד' ומסוים, היינו, הכנת העם למלחמה באימונים בנשק ובציוד, במינוי שרי אלפים ושרי מאות וכו'. ה. יש להלחם על כבדת ארץ מוגדרת ומיוחדת בעולם, ולהגיע בכיבושים אלה לגבולות ברורים שנקבעו בתורה. ו. בנוסף למצות המלחמה קיימת חובה להתנחל ולהתיישב בכל אותם מקומות שייכבשו. ז. כשם שיש מצות ישיבה – כך יש איסור לצאת מגבולות הארץ הזו. ח. חל איסור לצאת למלחמה מחוץ לגבולות אלה, אלא אם כן נכבשה תחילה הארץ האמורה בתורה.

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

מנינו כאן כמה מיסודות המצוה כפי שהובאו בדברי הרמב"ם בפרק א מהלכות תרומות ומעשרות, וכן בהלכות מלכים (מקורות להלכות אלה ראה להלן).

לאור נתונים אלה, איך אפשר להגדיר את מצות ירושה וישיבה כ'מצוה כוללת'? הרי לפי הגדרת הרמב"ם עצמו זו מצוה עם 'מעשה מיוחד' ו'מעשים מיוחדים'. יש, אפוא, במצוה זו 'חידוש' שאין כדוגמתו בשום מצוה אחרת בתרי"ג כדי שנלמד אותו משם.

לאור האמור, יש לתמוה על אותם אחרונים שרצו ליישב את השאלה על פי השורש הרביעי, ומתברר, שדווקא לפי שורש זה יש למנותה בין תרי"ג מצוות, ומדוע 'שכח' אותה הרמב"ם?

4. 'ירושה וישיבה' היא מצות עשה אך לא נמנתה בתרי"ג, כיון שהיא 'הקדמה' ל'תכלית'

כפי שיבואר להלן, שיטת הרמב"ם היא, כי מצות 'ירושה וישיבה' זו מצוה עשה מחייבת — כשאר כל מצוות עשה שבתורה. הרמב"ם לא מנה אותה בין תרי"ג מצוות, שכן, התורה נתנה לכיבוש הארץ מעמד של 'הקדמה' למצוה, היינו, 'הקדמה' למצוות התלויות בארץ. לפי העיקרון שקבע הרמב"ם ב'ספר המצוות', מצוה שהיא 'הקדמה' אינה נמנית כאחת מתרי"ג מצוות אך היא מצוה מעשית ומחייבת לכל דבר. כך גם מצות ירושה וישיבה, אינה נמנית בתרי"ג מצוות אך היא חלק מהותי של המצוות התלויות בארץ, בהיותה 'הקדמה' ל'תכלית'. 'הקדמה' זו היא התנאים בהם מתקיימת כל אחת מן המצוות, כגון: תרומות ומעשרות, חלה ושמיטה ויובל.

להבנת שיטת הרמב"ם יש לעיין ב'ספר המצוות' בשרש העשירי. אלו דבריו:

שאינו ראוי למנות ה'הקדמות' אשר הן ל'תכלית' אחת מן התכליות. פעמים יבאו **צוויים בתורה**, אין אותם הצוויים הם המצוה, אבל הם **הקדמות לעשיית המצוה**, כאילו הוא מספר: איך ראוי שתיעשה המצוה ההיא. דמיון זה, אומרו (סוף פרשת אמור): **ולקחת סלת** כי הוא אינו ראוי שיימנה **לקיחת** הסלת מצוה **ועשייתו** לחם מצוה. אבל הנמנה (מצוה עשה כזו) אמנם הוא אומרו (תרומה כה): **ונתת על השלחן לחם פנים לפני תמיד**.

הרב ישראל אריאל

הנה המצוה אמנם היא היות לחם תמיד לפני ה'. ואחר כך סיפר איך יהיה זה הלחם, וממה זה יהיה, ואמר, שהוא יהיה מסולת ויהיה שתיים עשרה חלות.

ועל הדרך הזה בעצמו אין ראוי שיימנה אומרו (ריש פרשת תצוה): **ויקחו אליך שמן זית זך**, אבל יימנה (מצות עשה כה) אומרו (שם): **להעלות נר תמיד**. וזה הוא הטבת הנרות כמו שהתבאר בתמיד (סוף פרק ג).

ועל זה הדרך בעצמו לא יימנה אומרו (ריש פרשת תשא): **קח לך סמים**, אבל יימנה (מצות עשה כח) הקטרת הקטורת בכל יום, כמו שבא בו הכתוב (סוף פרשת תצוה): **בבקר בבקר בהטיבו את הנרות יקטירנה** ובהעלות אהרן את הנרות יקטירנה. וזו היא המצוה המנויה. ואומרו: קח לך סמים — **הקדמה בצווי**, שהוא לבאר איך תיעשה המצוה הזאת והקטורת הזאת מאי זה דבר תהיה.

וכן, **קח לך בשמים ראש** (ריש פרשת תשא) לא יימנה, ואמנם יימנה (מצות עשה לה): הצווי שציונו **שנמשח כהנים גדולים ומלכים וכלי הקדש בשמן המשחה המתואר**. ועל הדרך הזה **הקש כל מה שדומה לו**, עד שלא יתרבה אצלך מה שאין ראוי לרבותו. וזאת כוונתנו בשורש הזה. והוא דבר מבואר.

ואמנם זכרנוהו ועוררנו עליו בעבור כי כבר טעו בו רבים גם כן, ומנו קצת **הקדמות** המצוות עם **המצוה** עצמה **בשתי מצות**.

הרמב"ם מסב את תשומת הלב לטעות 'שטעו בו רבים', אלו מוני המצוות, אשר לא ידעו להבחין שציווי אחד הוא 'הקדמה' וציווי שני הוא 'תכלית' ושני הציוויים, למעשה, מצוה אחת. שכן, יש הרבה מצוות בתורה המורכבות מ'הקדמה' ו'תכלית' ואם ימנו את שתיהן כשתי מצוות, ירבה מספרן של המצוות הרבה מעבר לתרי"ג.

יש להדגיש ולומר, של'הקדמה' של מצוה, יש תוקף של מצוה לכל דבר. יתירה מזו, לעיתים הרמב"ם קורא ל'הקדמה' של המצוה — 'מצות עשה', עם זאת, באשר למנין תרי"ג אין הרמב"ם מונה אלא את ה'תכלית'.

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

בכך יתבארו סתירות ברמב"ם, שכן, פעמים שהרמב"ם קורא 'מצות עשה' ל'הקדמה', ופעמים שהוא קורא 'מצות עשה' ל'תכלית', עם זאת לעולם לא נמצא שימנה אותן כשתי מצוות נפרדות בתרי"ג אלא שני החלקים נמנים כמצוה אחת.

להלן דוגמאות מתוך מצוות התורה שיש בהן הקדמה ותכלית, אשר ההתבוננות במצוות אלה תאפשר לעמוד על 'חוקיות' וקו אחד במצוות אלה. חוקיות זו, היא שחייבה את הרמב"ם להתייחס למצות כיבוש ויישוב ארץ ישראל כ'הקדמה' ל'תכלית' וכפי שיבואר בהמשך.

ד. איבחון מצוה שיש בה 'הקדמה' ו'תכלית' – כיצד?

1. ה'הקדמה' – כ'גוף' המצוה, ואילו ה'תכלית' כ'נשמה'

כבר הבאנו לעיל את דברי הרמב"ם בספר המצוות, שם הביא דוגמאות אחדות למצוות שיש בהן הקדמה לתכלית.

א. ה'הקדמה' של מצוות לחם הפנים כוללת: הכנת הסלת, לישתה, אפייתה בצורה מיוחדת, והכנת שתיים עשרה חלות, ואילו ה'תכלית' היא הבאת שתיים עשרה החלות אל השולחן שבהיכל ביום השבת.

ב. ה'הקדמה' של הטבת הנרות כוללת: הכנת שמן זית כתית, לפי המתואר במשנה במנחות כדי להוציא מן הזיתים שמן זית זך, ואילו ה'תכלית' היא הטבת הנרות במנורה שבהיכל והדלקתם.

ג. כך גם ה'הקדמה' להקטרת הקטורת כוללת: הבאת סממני הקטורת ממרחקים – כנ"ל, ואילו ה'תכלית' היא הקטרת הקטורת בהיכל, וכן, הקטרתה ביום הכיפורים בקודש הקדשים. (כעין זה גם הדוגמא של הכנת שמן המשחה הנועד למשיחת כהנים גדולים, מלכים וכן כלי המשכן).

המשותף לכל המצוות הנ"ל הוא, שבלא ה'הקדמה' הנעשית כמצות התורה לפרטיה ולדקדוקיה, אין ה'תכלית' מתקיימת, שכן, ה'הקדמה' היא מחוייבת המציאות, וניתן לומר, שה'הקדמה' היא כ'גוף' המצוה, ואילו ה'תכלית' היא 'נשמת' המצוה.

בלשון אחרת: במצוה שיש בה הקדמה ותכלית, ה'הקדמה' עוסקת ב'חפצא' של המצוה, וכגון מאילו סמים תיעשה הקטורת, כמו כן, הכמויות, כגון

הרב ישראל אריאל

שהחלבנה תהיה שבעים מנה, והקושט שנים עשר מנה, כמו כן, הצורך לשחוק את הסממנים היטב 'מעשה רוקח', וכן שיש להוסיף 'מעלה עשן' כדי שעשן הקטורת יעלה ישר, ועוד, בכך נעשה ה'חפצא' של המצוה. ואילו ב'תכלית' מדובר על ה'גברא', כלומר, מה החובה המוטלת על האיש? ובענין הקטורת למשל, שיקח כהן את הקטורת ויקטיר אותה בקרבן התמיד על מזבח הזהב שבהיכל.

דבר נוסף המאפיין מצוה כעין זו הוא, שהתורה נתנה למצוה זו שני 'ציוויים', וקבעה אותם כשלבים במצוה — כל שלב ותנאיו המיוחדים. וכגון, בענין הקטורת: בפרשת כי תשא קובעת התורה את פרטי ההקדמה: **קח לך סמים** וכו', ואילו בפרשת תצוה, קובעת את התכלית: **בהטיבו את הנרות יקטירנה!** בכך השלימו הפסוקים את המצוה כמצוה שלימה, אלא שיש בה שני חלקים בלתי נפרדים — 'הקדמה' ו'תכלית'.

הרמב"ם לא הביא מצוות אלו אלא כדוגמא למצוות אחרות בתורה, כדי שנלמד מן הדוגמאות הנ"ל באשר למצוות 'הקדמה' אחרות שלא מנה אותן בתרי"ג מצוות, ומצוות 'ירושה וישיבה' בארץ ישראל בכלל זה.

2. מצות סוכה — כדוגמה למצוות שיש בהן הקדמה ותכלית

בטרם נדון במצות 'ירושה וישיבה' מן הראוי לנתח אחת מן המצוות שיש בה 'הקדמה' ו'תכלית', כדי לראות מה הם המרכיבים השונים של מצוה כזו.

אחת המצוות שיש בה 'הקדמה' והיא ראוי למנותה כשתי מצוות זוהי מצות סוכה, שכן, המצוה מורכבת למעשה משתי מצוות: האחת – הקדמה: לעשות סוכה. והשניה — תכלית: לשבת בסוכה.

בענין מצות סוכה כותב הרמב"ם בספר המצוות (עשה קסח) שענינה הוא, הישיבה בסוכה, וכלשון הרמב"ם: "שציונו **לישב בסוכה** שבעה ימים בימי החג כולם, והוא אומרו יתעלה (ויקרא כג): בסוכות תשבו שבעת ימים".

מאידיך גיסא, כותב הרמב"ם בהלכות ברכות (יא, ט) שיש לברך 'שהחיינו' על תחילת **עשיית** הסוכה, וכלשונו שם: "כל מצוה שהיא מזמן לזמן, כגון, שופר ו**סוכה** ולולבו מברך עליה **בשעת עשייתה** שהחיינו", נמצא, שמצות

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

סוכה יש בה מצות עשייה שמברכים עליה ברכת המצוות, זאת, על פי הכתוב:
"חג הסוכות תעשה לך" (דברים טז).

בהכרח, אפוא, שמצות סוכה מורכבת מ'הקדמה' – 'תעשה לך' ומ'תכלית' –
'בסוכות תשבו שבעת ימים'.

מדברי הירושלמי בסוכה (א, ב) עולה, שמברכים על עצם עשיית המצוה, וכלשון
הירושלמי: "העושה סוכה לעצמו מהו אומר? – ברוך אשר קדשנו במצותיו
וציונו לעשות סוכה נכנס לישב בה אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וציונו
לישב בסוכה". ללמדנו, של'הקדמה' יש ברכה אחת ול'תכלית' יש ברכה שניה.

למעשה פוסק הרמב"ם, שהעושה סוכה אינו מברך 'לעשות' אלא 'שהחיינו',
זאת, לאור המובא בתוספתא (ברכות ה, ט): "העושה **כל המצוות** מברך עליהן.
העושה סוכה לעצמו אומר: ברוך שהגיענו לזמן הזה" (וכן במנחות מב, א) וכך
מובא בספר 'הלכות קצובות' (הלכות מדברי הגאונים, הלכות סוכה אות א):
"העושה סוכה, כשיתחיל לעשות – צריך לברך שהחיינו". ברכת 'שהחיינו' באה
כתחליף לברכה – 'לעשות', ולא כאן המקום להרחיב בענין השינוי בברכה,
העיקרון הוא החשוב: ה'הקדמה' למצוה – מצוה היא ויש לברך עליה.

3. ששה יסודות לזיהוי מצוה שהיא 'הקדמה' ל'תכלית'

בהמשך לאמור, ניתן לזהות מצוה שהיא 'הקדמה' על פי ששה יסודות:

האחד: המקור למצוה הוא ציווי הנזכר במפורש בפסוקי התורה.

השני: הציווי בתורה מחייב פעולה מעשית.

השלישי: התורה חילקה מצוה לשנים: ציווי לחומרים וציווי למטרה לשמה
נועד.

הרביעי: העוסק בציווי ראשוני זה של המצוה פטור מעשיית מצוות אחרות.

החמישי: המבטל את מצות ה'הקדמה' שבתורה – עובר על מצות 'עשה'.

הששי: עשיית הציווי שב'הקדמה' מחייבת ברכה על המצוה.

הרב ישראל אריאל

הנמנע מלקיים חלק מצוה או 'הקדמה' למצוה – עובר על מצות עשה מן התורה.

לא נאריך בהוכחת היסודות הנ"ל, (ראה הרחבת דברים לששת היסודות הנ"ל ב'אוצר ארץ ישראל', שער 'כיבוש וישוב ארץ ישראל') עם זאת, נביא דוגמא לשיטת הרמב"ם ביסוד 'החמישי' הנ"ל, דהיינו: המבטל חלק מן המצוה – עובר על 'עשה'.

ראה הלכות בית הבחירה (א, טו) שם כתב הרמב"ם, שהבונה אבן פגומה במזבח עובר על מצות עשה ובלשונו: "הבונה אבן שנגע בה ברזל במזבח והבונה אבן פגום – **עובר בעשה**". זאת, משום שנאמר: '**אבנים שלימות** תבנה את מזבח ה' אלוקיך".

ויש לשאול: הרי הרמב"ם לא מנה בתרי"ג – מצות עשה לבנות מזבח? להיפך, בספר המצוות (מצוה כ) כתב, שמצות עשה לבנות מקדש עם כל כלי, ואילו המזבח אינו אלא חלק מחלקי המקדש, ואם כן, אדם שבנה אבן פגומה במזבח, שאינו אלא חלק מחלקי המקדש – מדוע יעבור במה שנתן בכותל המזבח אבן קטנה ופגומה פגם קל – על **מצות עשה**?

אלא לימדנו הרמב"ם כלל גדול: העובר על פרט של מצוה או חלק קטן במצוה – עובר על מצות עשה.

וכבר נשאלה שאלה זו לרדב"ז (שו"ת הרדב"ז חלק ה סימן צג (אלף תסו):

שאלת ממני על מה שכתב הרמב"ם והבונה אבן פגום עובר בעשה. וקשיא לך: אמאי לא מנה אותם הרב בכלל מנין המצות?

תשובה: לא מנה הרב ז"ל כל פרטי כלי המקדש כל אחד בפני עצמו, וכלל אותם בכלל מצוה – לבנות בית המקדש, כאשר כתב בספר המצוות, שאין ראוי למנות פרטי המצוה. ובכלל מצוה זו לעשות מזבח, ומנורה, ושלחן, ומזבח הזהב, וכיור, ושאר הכלים – הכל מצוה אחת. ולימדנו ז"ל, שאף על פי שאין למנות הפרטים, מכל מקום, **העובר על כל אחד מהם – עובר בעשה**, שאין העברת העשה תלוי במנין המצות! וכן משמע לי, שאם לא עשה את המנורה מקשה אחת – עובר בעשה! וכן שאר הכלים – אם שינה ממה שאמר הכתוב מפורש – עובר בעשה!

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

נמצא, לאור האמור, שלא מנין המצוות קובע אלא הציוויים, ואפילו פרטים קטנים, ואם נאמר בתורה: 'אבנים שלימות', ואדם אכן בנה מזבח שלם כהלכתו, אך לבסוף שם בכתליו אבן אחת פגומה – עבר על עשה.

העולה מן האמור, שכדי לעבור על מצות עשה של מצות בנין המקדש אין מדובר שאדם נמנע מלקיים את המצוה כולה בשלימותה שהיא כוללת אלפי אלפים פרטים, אלא ניתן לעבור על מצות עשה זו בפרט קטן.

ממילא, אדם שאינו מקיים 'הקדמה' למצוה, שהיא חלק ניכר של המצוה, וכגון, שהטילו עליו לצאת לשדה ולקצור שעורים למצות העומר, והתרשל, ולא קצר, באומר: עיקר המצוה הוא הבאת העומר לפני המזבח ומה לי ולקציר! – עבר על מצות עשה. כך גם אדם, שהטילו עליו להביא את סממני הקטורת, והתרשל ולא הביא ובטלה המצוה, או אדם שהטילו עליו לאפות את לחם הפנים והתרשל, כל אלו ביטלו אמנם 'הקדמה' בלבד, אך ביטלו מצות עשה מן התורה. כך גם אדם הרואה שחג הסוכות קרב ובא, ואינו טורח בהכנת עצים לסוכה ובהבאת ענפים לסכך, באומר: העיקר זו מצות הישיבה בסוכה, שהיא ה'תכלית', ואין כל מצוה בהכנת הסוכה שהיא 'הקדמה' בלבד! לימדנו הרמב"ם שהמבטל חלק של המצוה, וכגון 'הקדמה' של מצוה – עובר בעשה כבר עם ביטול ה'הקדמה' כאילו עבר על ה'תכלית'.

כפי שעוד יבואר להלן בעז"ה, מצות 'ירושה וישיבה' היא מצות עשה מן התורה, לדעת הרמב"ם, אך לא מנה אותה כמצוה מיוחדת בתרי"ג עקב היותה 'הקדמה' ל'תכלית', עם זאת, העובר על מצוה זו, ונמנע מלכבוש את הארץ ומלשבת בה – עובר על מצות עשה דאורייתא.

ה. דוגמאות למצוות שיש בהן 'הקדמה' ו'תכלית'

להבנת הקו המאחד מצוות בתורה, להלן דוגמאות אחדות מתוך רבות למצוות שיש בהן 'הקדמה' ו'תכלית' והרמב"ם מונה אותן כמצוה אחת.

א. מצות לולב – הקדמה ותכלית

קניית הלולב וארבעת המינים לפני החג – היא 'הקדמה', שנאמר: **"ולקחתם לכם פרי עץ הדר, כפות תמרים, ענף עץ עבות, וערבי נחל"**.

הרב ישראל אריאל

נטילתם בחג – היא ה'תכלית', ככתוב: "ושמחתם לפני ה' אלקיכם".

**ב. מצות ציצית: ה'הקדמה' היא עשיית הציצית, – ה'תכלית' –
ההתעטפות**

הרמב"ם בספר המצוות (עשה יד) כותב: "שציונו לעשות ציצית, והוא אמרו יתעלה (סוף פרשת שלח): 'ועשו להם ציצית'. כך גם כתב הרמב"ם בהקדמתו להלכות ציצית: "מצות עשה אחת, והיא – לעשות ציצית על כנפי הכסות". נמצא, שמצות ציצית עיקרה עשיית ארבע כנפות.

מאיידך גיסא כותב הרמב"ם בהלכות ציצית שעיקר המצוה הוא סוף המצוה, דהיינו, כשאדם מתעטף בציצית. זו לשונו בהל' ציצית (ג, ח): "כיצד מברך עליה? ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להתעטף בציצית ואינו מברך על הציצית בשעת עשייתה, מפני שסוף המצוה הוא שיתעטף בה".

ג. בגדי כהונה – עשיית הבגדים – ה'הקדמה', ולבישתם – תכלית'

באשר לבגדי כהונה, כותב הרמב"ם בהלכות כלי המקדש (י, ג): "מצות עשה לעשות בגדים אלו ולהיות הכהן עובד בהן, שנאמר: ועשית בגדי קדש וכהן גדול ששימש בפחות משמנה בגדים אלו הוא הנקרא מחוסר בגדים ועבודתו פסולה וחייב מיתה בידי שמים". נמצא, שמצות עשה מן התורה לעשות בגדי כהן גדול.

מאיידך גיסא כותב הרמב"ם בספר המצוות (עשה לג) שהמצוה היא ללבוש את הבגדים: "שנצטוו הכהנים ללבוש בגדים מיוחדים לכבוד ולתפארת, ואז יעבדו במקדש".

ובהכרח, שעשיית הבגדים היא ה'הקדמה' ואילו לבישתם זו ה'תכלית', ואכן, מונה הרמב"ם את שתיהן כמצוה אחת.

ד. התשובה – הקדמה, הוידוי – התכלית

בספר המצוות לרמב"ם (עשה עג) כתב הרמב"ם שהוידוי הוא עיקר מעשה התשובה, ובלשונו: "שציונו להתודות על החטאים והעונות שחטאנו לפני האל יתעלה ולאמר אותם עם התשובה. וזה הוא הוידוי".

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

כך גם בהלכות תשובה (א, א) מובא שהיודי הוא המצוה: "כל מצות שבתורה בין עשה בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו — **חייב להתודות** לפני האל ברוך הוא ויודי זה — **מצות עשה**". הדבר נוגד לכאורה את ההיגיון, שכן, היודי עצמו אינו אלא תוצאה של תהליך התשובה, ובלא תשובה איך יתודה האדם ועל מה יתודה? מאידך גיסא, בכמה מהלכותיו בהלכות תשובה משתמע מדברי הרמב"ם שהעיקר במצוה — זו התשובה, וכמו שכתב בהלכות תשובה (א, ג): "בזמן הזה שאין בית המקדש קיים ואין לנו מזבח כפרה, אין שם אלא תשובה. **התשובה מכפרת על כל העבירות**, אפילו רשע כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מזכירין לו שום דבר מרשעו".

ובהכרח, אפוא, שהתשובה עצמה היא חלק עיקרי במצוה כנ"ל, והיא ה'הקדמה', שבלעדיה לא תיתכן כלל 'תשובה'. עם זאת, באשר למנין המצוה בתוך התרי"ג, מונים את ה'ציווי האחרון', את ה'תכלית' של התשובה ואת תמציתה — את ה'יודי'. שכן, היודי מוציא אל הפועל את מחשבות הלב, וזו העדות הברורה לעין שהאדם גמר בליבו לשוב מדרכו הרעה.

ה. הקטרת הקטורת – 'הקדמה' ו'תכלית'

כתב הרמב"ם בהלכות כלי המקדש (ב, א): "הקטורת נעשית בכל שנה ושנה **ועשייתה מצות עשה**, שנאמר: ואתה קח לך סמים וגו', ונתפרשו בתורה ארבעה מסממניה והן: נטף, ושחלת, וחלבנה, ולבונה, ושאר סממניה הלכה למשה מסיני".

לדברי הרמב"ם בהלכה זו, עצם עשיית הקטורת וכתישתה במכתשת זו מצות עשה בפני עצמה, ככתוב (שמות ל, לד-לו): "קח לך סמים נטף ושחלת וחלבנה סמים ולבנה זכה ... **ועשית אתה** קטרת רקח מעשה רוקח ממלח טהור קדש. **ושחקת** ממנה הדק", כל אלו פעולות לעשיית הקטורת.

מאידך גיסא, מוצאים אנו בספר המצוות לרמב"ם (עשה כח) שהמצוה היא להקטיר קטורת על המזבח: "שנצטוו הכהנים **לשים קטורת פעמיים ביום על מזבח הזהב**, והוא אמרו יתעלה (סוף פרשת תצוה): והקטיר עליו אהרן

הרב ישראל אריאל

קטרת סמים בבקר בבקר ובהעלות אהרן את הנרות **בין הערבים יקטירנה**.
מהי, אפוא, המצוה: עשיית הקטורת או הקטרתה?

את התשובה לכך אנו מוצאים בספר המצוות בשורש העשירי, שם כתב הרמב"ם, שבאשר למנין תרי"ג מונים את ההקטרה שהיא התכלית, אך המצוה עצמה כוללת את העשייה, שכן בלי 'הקדמה' והכנת אחד עשר סממני הקטורת כהלכתם אין 'תכלית'. זה לשון הרמב"ם שם: "לא יימנה אומרו (ריש פרשת תשא): קח לך סמים, אבל יימנה (מצות עשה כח) הקטרת הקטורת בכל יום, כמו שבא בו הכתוב (סוף פרשת תצוה): בבקר בבקר בהטיבו את הנרות יקטירנה ובהעלות אהרן את הנרות יקטירנה. וזו היא המצוה המנויה. ואומרו: קח לך סמים — **הקדמה בצווי**, שהוא לבאר איך תיעשה המצוה הזאת, והקטורת הזאת — מאי זה דבר תהיה".

נמצא, שה'הקדמה' למצוה — מצוה היא. כפי שיבואר להלן, העוסק במצות הכנת הקטורת, מברך ברכת 'שהחיינו' על תחילת העשייה – כשאר כל מצוות עשה המתחדשות מזמן לזמן (שכן, המצוה מתחדשת משנה לשנה). זאת ככל אדם המקיים מצוה שבין אדם למקום, המברך 'שהחיינו' בראשית עשייתו. כן יהיה העוסק בהכנת הקטורת, כגון, שהלך לקנות סממנים או להביאם ממרחקים, וכן אם הוא עסוק בכתישתם במכתשת וכיוצא בכך, הרי הוא פטור בשעת מעשה מכל המצוות שבתורה, שכן, הוא עוסק במצוה.

ו. ירושה וישיבה – 'הקדמה' למצוות התלויות בארץ

לאור האמור מתבררת שיטת הרמב"ם בענין מצוות ירושה וישיבה בארץ ישראל, שכן, שלש סיבות מביאות לכלל מסקנה, שמצוה זו אינה אלא 'הקדמה' למצוות התלויות בארץ.

1. פסוקי התורה קושרים את הכניסה ארצה לקיום המצוות התלויות בארץ

סיבה אחת: הפסוקים, קושרים את מצוות ירושה וישיבה באופן ברור לשמירת המצוות התלויות בארץ. מלשון הפסוקים ודברי חז"ל עולה שירושת הארץ וישיבתה אינה מטרה לעצמה, אלא 'הקדמה' לקיום מצוות התלויות בארץ. להלן דוגמאות אחדות:

מצות ירושה ושיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

- א. דברים כו, א: "והיה **כי תבוא** אל הארץ... וירשתה וישבת בה. **ולקחת מראשית** כל פרי האדמה... ושמת בטנא והלכת אל המקום".
- ב. ויקרא יט, כג: "וכי **תבאו** אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל... **שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל**".
- ג. ויקרא כג, י: "כי **תבאו** אל הארץ... **והבאתם את עמר ראשית קצירכם** אל הכהן".
- ד. ויקרא כה, ב: "כי **תבאו** אל הארץ... **ושבתה הארץ שבת לה**".

נמצא כנ"ל, שבכל מקום שנאמר: 'כי תבואו' אין זו מטרה לעצמה, ולא נאמר הפסוק אלא כ'הקדמה' למצוות.

וראה מדרש תנאים לדברים (כו, א) שבכל מקום שנאמר לשון 'כי תבואו' ענינו לאחר ירושה ושיבה, זאת לצורך קיום מצוות התורה השונות. זה לשון המדרש: "כי תבוא – אחר ירושה ושיבה הכתוב מדבר וירשתה וישבת בה – היה ר' ישמעאל אומר: הואיל ונאמרו ביאות בתורה סתם, פירט את אחת מהן שאינה אלא לאחר ירושה ושיבה, פורש אני **כל הביאות שבתורה** שלא יהו אלא לאחר ירושה ושיבה".

2. מאמרי חז"ל קושרים את הכניסה ארצה – למצוות התלויות בארץ

כשם שבענין המצוות התלויות בארץ הובאה 'הקדמה' זו, כך גם באשר לביעור עבודה זרה ועובדיה מארץ ישראל הקדימה התורה 'הקדמה' כנ"ל.

ראה דברים (יא, לא – לב): "כי אתם עברים את הירדן... וירשתם אתה וישבתם בה. **ושמרתם לעשות את כל החקים ואת המשפטים**". דורשים על כך חז"ל בספרי פרשת ראה: "מעשה ברבי יהודה בן בתירה שהיו יוצאים חוצה לארץ והגיעו לפלטום וזכרו את ארץ ישראל. זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו את המקרא הזה (דברים יא, לא): 'ירשתם אותה וישבתם בה – **ושמרתם לעשות את כל החקים האלה**'. אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה. מעשה ברבי אלעזר בן שמוע שהיו הולכים לנציבים אצל רבי יהודה בן בתירה ללמוד ממנו תורה והגיעו לציידן וקרעו בגדיהם וקראו את המקרא הזה: וירשתם אותה וישבתם בה **ושמרתם לעשות** אמרו

הרב ישראל אריאל

ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה — **חזרו ובאו להם לארץ ישראל**”.

לכאורה, כיצד למדו חכמים מפסוק זה ששיבת ארץ ישראל שקולה ככל המצוות? אלא זה מה שמשמיענו הפסוק, ש'ישבתם בה' זו 'הקדמה' ל'ושמרתם לעשות', ובלי ה'הקדמה' שהיא כיבוש ארץ ישראל כל המצוות שהצטוו ישראל לשמורם בטילות.

כעין זה דרשו חז"ל בגמ' ערכין (לב ע"ב) את פסוקי ירושת הארץ. המתבונן בפסוקים שם לא ימצא זכר כל שהוא למצוות, עם זאת, אומרת הגמרא שירושת הארץ ענינה — המצוות המתקיימות בה:

'והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה'. מקיש ירושתך לירושת אבותיך, מה ירושת אבותיך **בחידוש כל דברים הללו** (מצוות התלויות בארץ – כגון, שמיטה ויובל) אף ירושתך — בחידוש כל דברים הללו.

וראה מה שמובא בסוטה (יד ע"א): "מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לארץ ישראל? וכי לאכול מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל, אכנס אני לארץ — כדי שיתקיימו כולן על ידי" פשוטו של המאמר הוא, שהכניסה ארצה אינה מטרה לעצמה אלא 'הקדמה' לקיום המצוות התלויות בארץ שהן ה'תכלית'.

מן הראוי להעיר, שבעל המאמר הזה בגמרא הוא רבי שמלאי, זה שקבע בגמ' מכות (כג ע"ב) את הכלל שיש תרי"ג מצוות בתורה, כלשון הגמרא שם: "דרש רבי שמלאי: שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה, שלש מאות וששים וחמש לאוין כמנין ימות החמה, ומאתים וארבעים ושמונה עשה כנגד איבריו של אדם". בעל העיקרון הזה מודיענו, שמשה רואה בכניסה ארצה 'הקדמה' למצוות התלויות בארץ שהן ה'תכלית'.

יוצא, שיש לרמב"ם מקור לשיטתו – רבי שמלאי — הרואה במצות ירושה וישיבה 'הקדמה' ל'תכלית'.

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

3. הכיבוש – תנאי לקדושת הארץ, ואילו הקדושה – 'הקדמה' ל'תכלית' שהן המצוות

סיבה שניה: כמובא לעיל 'ביאת כולכם' היא תנאי לקדושת הארץ, זאת, לקיומן של שלש מצוות: מעשרות, שביעית, וחלה.

יש להוסיף, שלקיום מצות שביעית ויובל, יש תנאים נוספים בירושה וישיבה, שבלעדיהם אין הארץ מתקדשת למצוות אלה. ראה בגמ' ערכין (לב ע"ב): "משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשה בטלו יובלות, שנאמר (ויקרא כה): וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן; יכול היו עליה והן מעורבין, שבט בנימין ביהודה ושבט יהודה בבנימין, יהא יובל נוהג? תלמוד לומר: לכל יושביה, **בזמן שיושביה כתיקונן** ולא בזמן שהן מעורבין!" הוה אומר: ירושה וישיבה צריכות להיעשות בתנאים המיוחדים להן, ורק אם יתמלאו התנאים הנ"ל מתקדשת ארץ ישראל למצוותיה אלה.

נמצא, שכביוש הארץ בירושה וישיבה אינו מטרה לעצמו, אלא לקדש את הארץ למצוותיה – כדוגמת שביעית ויובל. ממילא, הכיבוש בתנאיו המיוחדים אינו אלא 'הקדמה', שהרי אי אפשר להגיע לקיים את המצוות הנ"ל בלא שקדמה לכך מצות ירושה וישיבה וקידוש.

וראה מה שכותב הרמב"ם בהלכות תרומות (א, ה): "כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה כיון שגלו – בטלו קדושתן, שקדושה ראשונה **לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד** – קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא". נמצא, שהכיבוש מטרתו – קדושת הארץ למצוות תרומות ומעשרות וכד', והרי לנו ראייה פשוטה וברורה, שירושה וישיבה אינן מטרה לעצמה, אלא 'הקדמה' ל'תכלית' שהן המצוות התלויות בארץ.

4. כיבוש ארץ ישראל 'הקדמה' לכיבוש חוץ לארץ

סיבה שלישית: שיטת הרמב"ם היא, שכביוש ארץ ישראל זו 'הקדמה' לכיבוש חוץ לארץ, וכמו שכתב בפירושו למשנה במסכת דמאי (פ"ו מי"א): "אסור להלחם על ארץ מכל הארצות [סביב ארץ ישראל] עד שתהיה

הרב ישראל אריאל

נכבשת כל הארץ אשר **גבל הקדוש ברוך הוא גבולותיה בתורה...** [כמובא] **בספרי**.

כוונתו לדברי הספרי בסוף פרשת עקב, שם נאמר: **"משתכבשו ארץ ישראל** — תהו רשאים לכבש חוצה לארץ". הרמב"ם מגדיר את האיסור האמור כאיסור לדורות. ראה מה שכתב בהלכות מלכים (ה, א): **"אין המלך נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה, ואי זו היא מלחמת מצוה? — זו מלחמת שבעה עממים ואחר כך נלחם במלחמת הרשות, והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו"**.

כנזכר לעיל, הרמב"ם מציין את מקור דבריו ב'ספרי' (דברים יא, כג) ולהבנת כוונתו בהלכה הנ"ל, להלן הפסוקים ולשון המדרש: **"והוריש ה' את כל הגוים האלה מלפניכם וירשתם גוים גדולים ועצומים מכם. כל המקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה, מן המדבר והלבנון מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבלכם"**. לדעת הספרי יש בפסוקים אלה הוראה לדורות על סדר הכיבושים בארץ ישראל ומחוצה לה:

א. **"ירשתם גוים גדולים ועצומים מכם"** — כלומר חובה לכבוש את שבעת העממים.

ב. **"כל המקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה"** — כלומר, בבוא העת יש לצאת בכיבושים בארצות בחוץ לארץ, זאת, במלחמת רשות. עם זאת, אין לפתוח במלחמת רשות בטרם נתקיים התנאי דלהלן:

ג. **"מן המדבר והלבנון מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבלכם"** — זה תחום הכיבוש שחובה לכבוש בתוך ארץ ישראל בטרם יוצאים לכיבושים בחוץ לארץ.

כך לשון הספרי שם שזו כוונת הפסוקים: **"כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו, אם ללמד על תחומי ארץ ישראל הרי כבר נאמר: מן המדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת יהיה גבולכם"** [והמסקנה]: משתכבשו ארץ ישראל — תהיו רשאים לכבש חוצה לארץ. הרי שכבשו בחוצה לארץ המצות נוהגות שם'.

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

5. כיבוש ארץ ישראל לגבולותיה – תנאי לקיום מצות מלחמת רשות בחוץ לארץ

אחת מתרי"ג מצוות שמונה הרמב"ם היא מצות 'מלחמת רשות', ומתברר מדברי הרמב"ם, כי כיבוש ארץ ישראל תחילה, הוא תנאי ו'הקדמה' למלחמת רשות שהיא ה'תכלית' והשלמת המצוה.

כך כתב הרמב"ם בספר המצוות (עשה קצ): "הציווי שנצטוינו במלחמת שאר האומות והיא הנקראת – מלחמת רשות. וזה, כי אנחנו נצטוינו כשנלחם עמם, שנבטיחם על נפשם, לבד [בתנאי] אם ישלימו עמנו ויתנו לנו הארצות ונחייבם לתת לנו מס ועבודתו ואם לא ישלימו – נצטוינו להרוג כל זכר שבמדינה ההיא הגדולים, ולקחת כל אשר להם וכל הנשים וזה כולו הוא דין מלחמת הרשות".

מצוה זו מובאת בהלכות מלכים (ו, א-ד) וכלשון הרמב"ם שם: "אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום, אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצוה. אם השלימו וקיבלו שבע מצות שנצטוו בני נח עליהן – אין הורגין מהן נשמה והרי הן למס. ואם לא השלימו, או שהשלימו ולא קבלו שבע מצות, עושין עמהם מלחמה והורגין כל הזכרים הגדולים, ובוזזין כל ממונם וטפם, ואין הורגין אשה ולא קטן. במה דברים אמורים? במלחמת הרשות שהוא עם שאר האומות".

עם זאת, מצות מלחמת הרשות אינה מתקיימת אלא אם כן התקיימה ה'הקדמה' שהיא – כיבוש ארץ ישראל שבגבולות עקב. ראה את לשון הרמב"ם בהלכות מלכים (ו, ו): שכתב: "כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי בית דין, הרי זה כבוש רבים והוא, שכבשו אחר **כיבוש כל ארץ ישראל האמורה בתורה**".

נמצא, כאמור, שכיבוש ארץ ישראל שבתורה הוא מצוה מצד עצמה, לדעת הרמב"ם, אלא, שהיא תנאי ליציאה למצות מלחמת רשות בשאר ארצות, ולפיכך אינה אלא 'הקדמה' – כנ"ל.

הרב ישראל אריאל

ז. הרמב"ם: כיבוש הארץ למצוותיה – מצות עשה

1. האיסור לצאת לכיבושים בחוץ לארץ בטרם נכבשה 'ארץ ישראל לגבולותיה' – איסור לדורות

מדברי הרמב"ם בהלכות מלכים עולה, שהאיסור לצאת בכיבושים בחוץ לארץ, אין זו הוראה לתקופת דוד בלבד, אלא הוראה לדורות, כלומר: אין לצאת למלחמת רשות בארצות שמעבר לנהר פרת בטרם השלימו ישראל את 'מלחמת מצוה', שהיא כיבוש ארץ ישראל בין נהר מצרים לנהר פרת.

נמצא, שמאחר שמצות מלחמת רשות מותנה בכיבוש ארץ ישראל לגבולותיה תחילה, הווה אומר, שכיבוש ארץ ישראל עד נהר פרת, זו 'הקדמה' למצות מלחמת רשות בחוץ לארץ.

הרי לנו סיבה שלישית מדוע לא מנה הרמב"ם את מצות כיבוש ארץ ישראל כמצוה מתוך תרי"ג, שכן, מצוה זו היא 'הקדמה' למצות מלחמת רשות לכיבוש ארצות חוץ לארץ, ואין למנות את 'הקדמה' עם 'התכלית' כשתי מצוות אלא את התכלית בלבד.

הדבר עולה בבירור מלשון הרמב"ם הכותב: "אין המלך נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה זו מלחמת שבעה עממים [היינו: 'ירישתם גויים גדולים ועצומים מכם' – כבספרי] ואחר כך נלחם במלחמת הרשות".

2. הרמב"ם – פרשן לדברי ה'ספרי'

כאן מן הראוי להעיר על לשונו של הרמב"ם, אשר יש מי שישתבש לומר, שהרמב"ם עירבב בין הפסוקים השונים.

זו לשונו בפירושו למשנה בדמאי (פ"ו מי"א): "אסור להלחם על ארץ מכל הארצות [סביב ארץ ישראל] עד שתהיה נכבשת כל הארץ אשר גבל הקדוש ברוך הוא גבולותיה בתורה, והיא ארץ כנען לגבולותיה, ומפני שכבש דוד אותה הארץ – ארם נהרים וזולתה – לפני שיגמור לכבוש את ארץ ישראל... לפיכך הורדה מעלת אותה הארץ שכבש לגבי ארץ ישראל. וכך אמרו דוד עשה שלא כהוגן, התורה אמרה [כמובא] בספרי".

נראה, לכאורה, מדברי הרמב"ם שגבולות ארץ ישראל הם 'ארץ כנען לגבולותיה' כלומר, מן הירדן ומערבה עד הים הגדול?

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

אולם, ראה להלן שער ד, 'שיטת הרמב"ם – מושגים וגבולות', שהמושג – 'ארץ כנען' בלשון הרמב"ם ענינו: ארץ ישראל שבגבולות אברהם. הדבר מתברר גם בדברי הרמב"ם בפירושו לדמאי, שכן, הזכיר פסוק זה כביטוי כוללני לגבולות הארץ, זאת, לחדד את הגדרת מלחמת מצוה לכיבוש הארץ לגבולותיה.

הרמב"ם בפירושו מצביע בבירור על המקור ממנו שאב את דבריו, כלומר, הספרי, כפי שהזכיר מקור זה במפורש. הרמב"ם מסביר את שיטת הספרי, שדוד עשה שלא כהוגן, בכך, שכבש את ארם נהרים שבין הפרת והחידקל – 'לפני שיגמור לכבוש את כל ארץ ישראל' עד הפרת. וכלשון הספרי שם: "אם ללמד על תחומי ארץ ישראל הרי כבר נאמר: מן המדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת יהיה גבולכם? משתכבשו ארץ ישראל [בגבולותיה אלה] תהיו רשאים לכבש חוצה לארץ התורה אמרה: משתכבשו ארץ ישראל [בגבולותיה אלה] תהו רשאים לכבש חוצה לארץ". המעיין ב'ספרי' לא ימצא שם את הביטוי 'ארץ כנען לגבולותיה', יתירה מזו! הספרי קובע מפורשות: "התורה אמרה", וכוונתו לכיבוש ארץ ישראל עד נהר פרת. בהכרח, אפוא, שהרמב"ם הזכיר זאת, לחדד יותר את המושג גבולות ארץ ישראל ש'גבל הקב"ה גבולותיה בתורה'.

3. הרמב"ם: יהושע בכיבושיו קיים שתי מצות: א. החרמת שבעה עמים ב. ירושה וישיבה

מדברי הרמב"ם עולה, שבענין מצות כיבוש ארץ ישראל קיים יהושע שתי מצוות:

האחת: 'מלחמת שבעת העממים', זו המלחמה להחרמת עמי כנען. מלחמה זו היא תכלית בפני עצמה, שכן, 'שבעת העממים הם שורש עבודה זרה ויסודה הראשון' – כפי שכתב הרמב"ם בספר המצוות (עשה קפז) – ו'כדי שלא נלמוד מכפירתם', עיין שם.

השניה: מצות ירושה וישיבה, היינו, כיבוש ארץ ישראל לגבולותיה – הארץ מצד עצמה – זאת, בלא קשר לגירוש העמים השוכנים בה, וכלשון הרמב"ם בפירושו לדמאי: "הארץ אשר גבל הקדוש ברוך הוא גבולותיה בתורה".

הרב ישראל אריאל

מצוה זו – השניה – אינה תכלית לעצמה, אלא 'הקדמה' ל'כיבוש רבים', ולקיום המצוות התלויות בארץ – כנ"ל. זה מה שמצוה ה' את יהושע מיד בתחילת ספר יהושע לכבוש את הארץ לגבולותיה, ככתוב (יהושע א, ג-ד): "כל מקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם נתתיו כאשר דברתי אל משה. מהמדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת כל ארץ החתים ועד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם". מדובר בפסוקים על כיבוש אדמות הארץ ולא על הורשת האנשים היושבים בה, הוזה אומר, שמצוה לכבוש את אדמת הארץ אפילו אם אין שבעת העממים יושבים עליה.

ואכן, משהכיבוש התמשך זמן רב נאמר ליהושע להנחיל את הארץ למרות שטרם נכבשה, ככתוב (יהושע יג, א-ו): "ויאמר ה' אליו אתה זקנתה באת בימים והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה. זאת הארץ הנשארת כל גלילות הפלשתים...מן השיחור אשר על פני מצרים העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני...וכל הלבנון מזרח השמש... כל צידנים אנכי אורישם מפני בני ישראל רק הפלה לישראל בנחלה כאשר צויתיד".

בפסוקים נימנים עמים שאינם שייכים לשבעת עמי כנען, כגון 'גלילות הפלישתים' עד שיחור מצרים בדרום, ו'כל צידונים' בצפון, כשברור שהפלישתים והצידונים אינם כנענים. עם זאת, מצוה ה' את יהושע לכבוש עמים אלה ולחלק את הארץ כולה לשבטים. זאת, מדוע?

בהכרח, שיש בכיבוש הארץ שתי מצוות: א. מצות החרמת עמי כנען. ב. מצות כיבוש חבלי הארץ השונים ב'כיבוש רבים' לקיום המצוות התלויות בארץ, ללא קשר לעמים היושבים עליה.

אכן, כך כותב הרמב"ם בהלכות מלכים (ה, ו): "כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי בית דין, הרי זה כבוש רבים, והרי היא כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר". לכאורה, היה הרמב"ם צריך לומר, 'והרי היא כארץ ישראל', ומה ענין כיבוש יהושע לכאן?

אולם כאמור לעיל, לדעת הרמב"ם קיים יהושע לא רק את מצות החרמת עמי כנען, אלא גם את מצות כיבוש אדמת ארץ ישראל האמורה בתורה, זאת, במטרה להקדיש אותה למצוותיה ב'כיבוש רבים'.

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

כיבוש זה הוא מצות עשה, שהיא 'הקדמה' למצוות התלויות בארץ, שכן, בלעדיו לא תתקיימנה המצוות התלויות בארץ, כגון: חלה, תרומות ומעשרות, ושמיטה ויובל.

4. הרמב"ם: כיבושו של יחיד בארץ ישראל לקידוש הארץ למצוותיה – מצות עשה

הבאנו לעיל את דברי הרמב"ם בהלכות תרומות (א, ב) האומר: "יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום אינו נקרא א"י כדי שינהגו בו כל המצות, ומפני זה חילק יהושע ובית דינו כל ארץ ישראל לשבטים כדי שלא יהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט וכבוש חלקו".

לשיטת הרמב"ם הסמיך יהושע כל יחיד מישראל או משפחה או שבט, לכבוש מקום ב'ארץ ישראל שניתנה לאברהם' – כדי שינהגו בו כל המצוות. לדבריו, כיבושו של יחיד יש בו כדי לקדש את הנחלה שכבש לקיום המצוות התלויות בארץ. בודאי כשמדובר בשבט היוצא לכיבושים, וכגון שבט דן שיצא לכבוש את העיר לשם בצפון. לפי הרמב"ם מלחמה זו היתה מכוח יהושע שהסמיך כל משפחה או שבט לכבוש מקום בארץ, לפיכך, לכיבוש שבט דן יש דין של כיבוש רבים, ונחלת דן שבצפון התקדשה בקדושת הארץ למצוותיה.

לשיטת הרמב"ם זו יש לשאול: אם, אכן, אין מצוה לכבוש את הארץ, איך הסמיך יהושע כל שבט וכל יחיד לצאת לכיבושים, הרי הכיבוש כרוך באיסורים חמורים מן התורה?

א. הכיבוש כרוך בסכנת נפשות, ומנין ההיתר לסכן נפשות בשביל לקדש את ארץ ישראל למצוותיה? שמה נאמר: מצוה לכבוש את העיר 'לשם' משום שתושביה משבעת העממים, ומצוה להסתכן במלחמה עם עמי כנען וראה רמב"ם הלכות מלכים ה, ד. הכותב: "מצות עשה להחרים שבעה עממין וכל שבא לידו אחד מהן ולא הרגו עובר בלא תעשה" הרי נאמר במפורש בפסוקים, שאנשי לשם שייכים לצידונים שאינם מבני כנען וראה שופטים יח, ז: "ויבאו לישה ויראו את העם אשר בקרבה יושבת לבטח כמשפט צדנים" עיין שם. יש להעיר בענין זה שצידון היה מבני כנען כמובא בבראשית י, טו. אך עמי כנען שהתגבשו ברבות הימים היו שבעת העממים הכתובים בתורה וצאצאי צידון נבלעו בהם. ואילו הצידונים שבספר

הרב ישראל אריאל

שופטים עם אחר הם, כמו הפלישתים שאינם מבני כנען אלא חלק מגויי הים שפלשו לארץ ישראל מבחוץ ולא כאן המקום להרחיב). מנין, אפוא, החובה על יחיד ומשפחה לסכן את חייהם ולכבוש מקום כדי שיתקיימו בו המצוות?

ב. הלכה היא, שאם פותחים במלחמה על עיר או מקום כל שהוא, מותר להלחם אפילו בשבת, וכלשון הרמב"ם (הלכות שבת ב, כה): "צריך על עיירות הגוים שלשה ימים קודם לשבת, ועושין עמהן מלחמה עד רדתה – ואפילו בשבת. ולא כבש יהושע יריחו אלא בשבת". נמצא, שיחיד או משפחה הפותחים במלחמה על עיר או כפר נלחמים אפילו בשבת, ומנין ההיתר להלחם בשבת כדי לקדש את המקום למצוות התלויות בארץ?

הכרח, אפוא, לומר, ששיטת הרמב"ם היא, שכך היא מצות התורה: "לכבוש כל מקום ב'ארץ אשר ניתנה לאברהם כדי שינהגו בו כל המצוות" – כלשונו, זאת, גם כשאין העיר שייכת לשבעת העממים, וכגון שיש בה פלישתים וצידונים, וכך היא המצוה: להכנס לסכנת חיים במלחמה זו ולהלחם אפילו בשבת.

אם כך היא המצוה, לשיטת הרמב"ם, מהו המקור בתורה?

בהכרח, שהרמב"ם למד זאת ממצות 'ירושה וישיבה' הנזכרת לעיל בפסוקים, וכן בדברי חז"ל בספרי, שם נאמר: '**התורה אמרה!**' כלומר: כך היא מצות התורה, לכבוש את הארץ לקדשה למצוותיה, וזו מצוה מן התורה.

והיה אם ישאל השואל: מדוע לא מנאה הרמב"ם כאחת מתרי"ג מצוות? – אמור לו: כיון שאינה אלא 'הקדמה' לקיום המצוות התלויות בארץ, ו'הקדמה' לכיבוש ארצות בחוץ לארץ, ומצוות אלו – הן ה'תכלית'.

עם זאת אין בכך כדי להמעיט משהו מערכה של ה'הקדמה', שהרי הדגישה התורה את ה'הקדמה' הזו בפסוקים חוזרים ונישנים, וענין 'ירושה וישיבה' נזכר בתורה בצורות שונות יותר מכל מצוה אחרת. יתירה מזו, הביצוע המעשי של 'הקדמה' זו כרוך במסירות נפש ואף בחילול שבת, דבר שלא מצאנוהו במצוה כל שהיא במצוות אחרות בתרי"ג.

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

ממילא, כשהסמיך יהושע שבט או יחיד להלחם ולכבוש, לא חידש בכך מאומה, שכן, כך היא מצות הכיבוש, להלחם תוך סכנה ואפילו בשבת. וכל חידושו היה, שהשבט או היחיד הנלחמים הרי הם שליחיו של יהושע ובית דינו, ולפיכך המקום שיכבשו – ואפילו בשבת – יהיה דינו כדין 'כיבוש רבים' והמקום יתקדש לקיום המצוות התלויות בארץ.

5. הרמב"ם פותח את הלכות תרומות במצוות המלחמה – מדוע?

בכך תתבאר לנו תמיהה על הרמב"ם בהלכות תרומות (א, ב) הפותח את הלכות תרומות ומעשרות בהלכות מלחמה, וכלשונו: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל, וזהו הנקרא **כיבוש רבים**. הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען כגון ארם נהרים וארם צובה ואחלב וכיוצא בהן אע"פ שמלך ישראל הוא אינו כארץ ישראל לכל דבר". לכאורה, לא זה המקום לפרט את מצוות המלחמה בישראל, ומקומן הנכון הוא ב'הלכות מלכים ומלחמותיהם'. באשר לקדושת הארץ ב'כיבוש רבים' – הנוגעת להלכות תרומות – היה צריך להזכיר את הענין ולומר, שהארץ מתקדשת בכיבוש – כמו שיבואר בהלכות מלכים ומלחמותיהם?

אם פירט הרמב"ם את הלכות המלחמה בארץ ישראל בפתחת הלכות תרומות, רצה לומר בכך, שהמלחמה לכיבוש הארץ למצוותיה היא מצות 'ירושה וישיבה' – לצורך המצוות. להודיענו, כי בלא 'הקדמה' זו לא תתקיים ה'תכלית', ולפיכך זה המקום להביא את סדרי המלחמה המבוארים בספרי, שם ביארו חז"ל את היסודות ההלכתיים איך כובשים את ארץ ישראל למצוותיה.

וראה מה שכתב הרמב"ם בסוף אותו הפרק (הלכה כו): "התרומה בזמן הזה ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל אינה מן התורה שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל בלבד, ובזמן שכל ישראל שם. שנאמר: כי תבואו – ביאת כולכם – כשהיו **בירושה** ראשונה, וכמו שהן עתידין לחזור **בירושה** שלישית, לא כשהיו **בירושה** שנייה שהיתה בימי עזרא". לכאורה, באיזו 'ירושה' דן הרמב"ם? הרי לדעתו אין מצות 'ירושה וישיבה' בארץ ישראל? לשיטתו קיימת אך ורק מלחמת 'שבעת העממים', ואלו הרי 'אבדו מן העולם' במלחמותיו של דוד כפי שכתב הרמב"ם (ספר המצוות עשה קפז). לאור האמור,

הרב ישראל אריאל

מדוע קורא הרמב"ם לכיבוש הארץ בימי עזרא — לאחר שאבדו עמי כנען — **'ירושה שניה'**, כמו כן, למה קורא לכיבוש ארץ ישראל בעתיד — **'ירושה שלישיית'**, הרי לדעתו אין מצות ירושה בארץ ישראל?

כך גם כתב הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (יב, טז):

וכן לעתיד לבוא **בביאה שלישיית**, בעת שיכנסו לארץ, יתחילו למנות שמיטין ויובלות ויתחייב **כל מקום שיכבשוהו** במעשרות, שנאמר: והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה. מה ירושת אבותיך אתה נוהג בה בחידוש כל הדברים האלו **אף ירושתך** אתה נוהג בה בחידוש כל הדברים האלו.

לכאורה, אם אין מצות 'ירושה' בארץ ישראל, כיצד יבואו בעתיד 'בביאה שלישיית' ויכבשו את ארץ ישראל במלחמות עם העמים השוכנים בה, הרי אין מצות כיבוש כלל? ובהכרח, שיטת הרמב"ם היא, שיש מצות 'ירושה וישיבה' בארץ ישראל. אמנם מצוה זו היא 'הקדמה' אך היא מצות עשה מחייבת לדורות.

6. תמיהה על הרמב"ן: איך מנה 'ירושה וישיבה' במנין תרי"ג – הרי אינה אלא 'הקדמה'?

לאור האמור, יש לתמוה על הרמב"ן: איך מנה את מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל כמצוה מתוך תרי"ג מצוות, והרי מוכח כשיטת הרמב"ם שאינה אלא 'הקדמה'?

התמיהה מתחזקת לאור דברי חז"ל בספרא (בהר כה, ב) שיש שלוש צורות של 'כיבוש' בארץ ישראל:

א. לענין חלה – מצות הכיבוש היא — 'בבואכם', שענינו כניסת כל ישראל ארצה.

ב. לענין תרומות ומעשרות — צריך בנוסף — ארבע עשרה שנות כיבוש וחילוק.

ג. לענין שביעית — צריך בנוסף — שכל אחד יכיר את חלקו.

נמצא, שיש שלשה מיני 'כיבושים' שהם, למעשה, שלש 'הקדמות' לקיום המצוות התלויות בארץ. שכן, אינו דומה 'כיבוש' לענין מצות חלה, ל'כיבוש'

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

לענין תרומות ומעשרות. כמו כן, אינו דומה 'כיבוש' לענין תרומות ומעשרות ל'כיבוש' לענין שביעית. מעתה, אם באנו למנות את כל סוגי ה'כיבושים' – כל מצוה כענינה – היינו מונים כמה וכמה מצוות עשה של כיבוש ארץ ישראל.

אין מנוס, אפוא, מן המסקנה – שהיא ככל הנראה דעת הרמב"ם – שאין מצות ירושה וישיבה אחת – כמצוה מיוחדת בתרי"ג, אלא יש כמה וכמה מצוות כאלו: מצות כיבוש: 'כי תבוא', ומצות כיבוש: 'בבואכם', ומצות כיבוש: 'כל יושביה עליה', וכל אחת ממצוות כיבוש אלו היא 'הקדמה' לקבוצת המצוות המיוחדות לה, ובלא 'הקדמות' אלו – מצוות אלו בטילות.

זו, אפוא הסיבה שלא מנה הרמב"ם את מצות 'כיבוש' כמצוה בפני עצמה בתרי"ג. לו היה מונה הרמב"ם את מצות 'ירושה וישיבה' כמצוה עשה, היה מונה כמה וכמה מצוות כאלה והיה מספר המצוות בתורה גדול מתרי"ג.

כאמור, תמיהה גדולה על הרמב"ן: איך מנה מצות ירושה וישיבה שהיא 'הקדמה' כמצוה מתוך תרי"ג מצוות? ואם אכן הרמב"ן מונה גם מצוה שהיא 'הקדמה', היה צריך למנות כמה וכמה מצוות 'ירושה וישיבה' – וכך, לחלק במצוות רבות אחרות בין ההקדמה לתכלית ולמנותן כמצוות נפרדות?

ה. מצות כיבוש ארץ ישראל – 'הקדמה' לביעור עבודה זרה

מנינו עד כה את המצוות התלויות בארץ, שהן ה'תכלית', ואילו כיבוש הארץ הוא 'הקדמה' להן. ראוי להעיר בהקשר לכך, שלא מנינו כאן את כל המצוות התלויות בארץ אלא כמה מן המצוות העיקריות.

עם זאת, יש קבוצת מצוות נוספת הקשורה לארץ ישראל, שאף הן 'תכלית' לעצמה, שכיבוש הארץ 'הקדמה' הינו ל'תכלית' זו. מצוות אלה ענינן: ביעור עובדי עבודה זרה מארץ ישראל – וכך ביעור עבודה זרה עצמה.

הרב ישראל אריאל

להלן המצוות בקצרה:

א. לא תכרות להם ברית.

התורה מקדימה בהקשר למצוות אלה את חובת כיבוש הארץ לגבולותיה. ראה שמות (כג, כ-לב):

הנה אנכי שלח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכנת. ...והביאך אל האמרי והחתי והפרזי והכנעני החוי והיבوسی והכחדתיו... ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר כי אתן בידכם את ישבי הארץ וגרשתמו מפניך. לא תכרת להם ולאליהם ברית.

באשר לאיסור לכרות ברית עם נכרים, ראה רמב"ם הלכות עבודת כוכבים (י, א) הכותב: "אין כורתין ברית לעובדי עבודה זרה שנאמר: **לא תכרות להם ברית**, אלא יחזרו מעבודתם או ייהרגו".

ב. לא ישבו בארץ

בהמשך הפסוקים בשמות שם נאמר: "לא ישבו בארץ פן יחטיאו אתך לי". בענין זה כותב הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה נא): "שהזהירנו מהושיב עובדי עבודה זרה בארצנו כדי שלא נלמד כפירתם, והוא אמרו יתברך (משפטים כג, לג): לא ישבו בארץ".

ג. לא תחונם

כך גם באשר לאיסור 'לא תחונם', שעניינו — איסור חנייה של נכרי בארץ ישראל, כיבוש הארץ הוא 'הקדמה'. ראה דברים (ז, א-ב): "כי יביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה ונשל גוים רבים מפניך... החרם תחרים אתם לא תכרת להם ברית ולא תחנם".

כותב על כך הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה נא): "עובד עבודה זרה לא ישכון עמנו ולא נמכור לו נחלה ולא נשכיר. ובביאור בא לנו הפירוש (עבודה זרה כ ע"א): **לא תחונם — לא תתן להם חנייה בקרקע**".

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

ד. החרמת שבעה עממים

באשר להחרמת שבעת העממים הנזכרת בפסוק לעיל בהקשר לכניסה ארצה, ראה גם (דברים כ, יז- יח) שם נאמר: "כי החרם תחרימם החתי והאמרי הכנעני והפרזי החוי והיבوسی כאשר צוך ה' אלקיך. למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם". וראה רמב"ם הלכות מלכים (ה, ד): "מצות עשה להחרים שבעה עממין".

כאמור, למצוה זו שהיא 'תכלית' בפני עצמה – 'למען לא ילמדו אתכם לעשות' יש 'הקדמה' בפסוקים – ירושת הארץ.

ה. איבוד עבודה זרה

אחד הפסוקים בהם מודגש ענין ה'הקדמה' ל'תכלית' הוא הפסוק בדברים (יא, לא – יב, ג) הדין באיבוד עבודה זרה מארץ ישראל, ככתוב: "כי אתם עברים את הירדן לבא לרשת את הארץ אשר ה' אלקיכם נתן לכם וירשתם אתה וישבתם בה. ושמרתם לעשות את כל החקים ואת המשפטים... אבד תאבדון את כל המקמות אשר עבדו שם הגוים ... ונתצתם את מזבחתם ושברתם את מצבתם".

מן הכתובים הללו עולה, שלא רק המצוות התלויות בארץ, כגון מעשרות ושביעית תלויות ב'הקדמה' שהיא ירושה וישיבה, אלא גם באשר למצוות הנוגעות לביעור עבודה זרה ועובדיה מארץ ישראל, הביאה התורה את ירושת הארץ כ'הקדמה', ואילו ה'תכלית' היא טהרת ארץ ישראל מעבודה זרה ועובדיה.

(כך גם נראה באשר לשלש המצוות שמונה הגמרא בסנהדרין (כ ע"ב): "רבי יהודה אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה". ומפרש רש"י שם, שכיבוש הארץ הוא תנאי ו'הקדמה' לקיומן של שלש מצוות אלה, וכלשונו שם: "בכניסתם לארץ – דבכולהו כתיב **ירושה וישיבה**: וירשת וישבת בה – ואמרת אשימה עלי מלך (דברים יז). בעמלק כתיב (דברים כה): והיה בהניח ה' אלוך מכל אויבך מסיב. ובנין בית הבחירה כתיב (דברים יב): ועברתם את הירדן **וישבתם בארץ** והדר כתיב: והיה המקום אשר יבחר ה' ". עיין שם. על כל פנים מתברר, שהכיבוש – מצוה, אך היא 'הקדמה' למצוות שהן ה'תכלית': מלך,

הרב ישראל אריאל

עמלק מקדש, ולא כאן המקום להרחיב).

ט. ששת היסודות במצות 'ירושה ושיבה'

הבאנו לעיל מקורות, המלמדים, כי מצוה שיש בה 'הקדמה' ו'תכלית' יש בה ששה יסודות המוכיחים כי מדובר במצוה מן התורה. להלן יסודות אלה כפי שהם מופיעים בענין ירושה ושיבה, ומביאים לכלל מסקנה, כי מדובר במצות עשה להלכה ולמעשה.

יסוד ראשון: מצות ירושה ושיבה – המקור בפסוקים

באשר לפסוקים הנוגעים למצות ירושה ושיבה, כבר הבאנו לעיל כמה מהם, וכגון (דברים, כו, א-ב): "והיה כי תבוא אל הארץ ... **וירשתה וישבת** בה. ולקחת מראשית כל פרי האדמה ... ושמת בטנא והלכת אל המקום...". פסוק זה ושכמותו מלמדנו שירושה ושיבה אינן אלא הקדמה למצות ביכורים ומצוות אחרות התלויות בארץ.

דוגמא אחרת (דברים יט, א-ב): "וירשתם וישבת בעריהם ובבתיהם. שלוש ערים תבדיל לך בתוך ארצך אשר ה' אלקיך נתן לך **לרשתה**". וכך, פסוקים אחרים המוכיחים כי כיבוש הארץ הוא הקדמה לעשיית המצוה, וכך פסוקים לרוב.

נמצא, שמצות 'ירושה ושיבה' חוזרת בתורה פעמים רבות ובצורות שונות, והיא מופיעה בפסוקים כ'הקדמה' למצוות הנוהגות בארץ ישראל.

יסוד שני: הציווי בתורה מחייב פעולות מעשיות.

לכאורה 'הקדמה' למצוה אינה מצוה. אך כבר הבאנו לעיל את לשון הרמב"ם בהלכות כלי המקדש (ב, א) האומר, שעשיית הקטורת היא מצוה עשה למרות שאינה אלא 'הקדמה', וכלשונו: "הקטורת נעשית בכל שנה ושנה **ועשייתה** – **מצות עשה**, ככתוב: 'קח לך סמים ... **ועשית אתה** קטרת רקח.. **ושחקת** ממנה הדק". דבריו בהלכה זו בנויים על מה שקבע הרמב"ם בשורש העשירי, שבאשר למנין תרי"ג מונים את ההקטרה שהיא התכלית, אך המצוה עצמה כוללת לא רק את התכלית אלא גם את העשייה, והצו – 'קח לך סמים' הוא

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

'הקדמה בצווי', כלומר, שלב ראשון במצוה, המלמד 'איך תיעשה המצוה הזאת, והקטורת הזאת – מאי זה דבר תהיה'. נמצא, שה'הקדמה' למצוה – מצוה היא.

כך גם באשר למצות ירושה וישיבה, זו מצות עשה שיש בה 'מעשה מיוחד' לא רק בתכלית אלא גם בהקדמה. ואכן, בתורה מתוארות פעמים רבות פעולות מעשיות לקראת המלחמה, כגון: מיפקד השבטים במדבר לקראת המלחמה, הכנת מחנה צבא למלחמה, מסע השבטים לכיבוש הארץ כשיהודה החלוץ ודן המאסף, נקיון המחנה – ויתד תהיה לך על אזניך, החובה להעמיד כהן משוח מלחמה, התקיעה בחצוצרות בעת היציאה לקרב, הגדרת הגבולות האמורים בתורה, הגדרת הגבולות שיש לכבשם לפני כיבושים בחוץ לארץ, החובה למסור את הנפש, החובה להלחם אפילו בשבת, ועוד ועוד. אמנם 'הקדמה' זו אינה נמנית כמצוה לעצמה בתרי"ג מצוות, אך יש כאן 'מעשה מיוחד' ו'חידוש' שאין דוגמתו בתרי"ג כמובא לעיל.

מכאן מובן מדוע מתוארים הקרבות בספרי נביאים ראשונים – וכפי שמובאים הדברים בספר יהושע ושאר ספרי התנ"ך – שם מתוארים מהלכי קרב ותכסיסי מלחמה שנקטו בהם שופטים ומלכים, ככתוב (משלי כד, ו): "כי בתחבולות תעשה לך מלחמה", זאת, כדי ללמד לדורות איך להגיע לתוצאה מהירה בהורשת יושבי הארץ ולחסכון בקרבנות. נמצא, שלכאורה מדובר במצוה שאינה אלא 'הקדמה', אך למעשה היא מקיפה מעשים רבים ומיוחדים והכנות גדולות המקיפות את כל העם, זאת, כחובה לדורות. היש שם אחר לכל המעשים האלה מאשר – 'מצות עשה'!?

יסוד שלישי: התורה קבעה צורות אחדות של 'כיבוש' הארץ, מכאן שהמצוה 'הקדמה'.

כאמור לעיל, התורה קבעה תנאים מוגדרים בכיבוש הארץ, שרק בהתקיימם מתקדשת הארץ למצוותיה ומתקיימות המצוות התלויות בארץ. בכך קבעה את ה'חפצא' שבו תיעשה כל מצוה.

יש מצוות, שמתחייבים בהן מיד עם הכניסה ארצה.

הרב ישראל אריאל

יש מצוות שמתחייבים בהן רק לאחר 'ירושה וישיבה'.

יש מצוות המותנות ב'ביאת כולכם'.

יש מצוות המתקיימות רק כש'כל יושביה עליה'.

נמצא, שמצוות כיבוש ארץ ישראל אינה מצוה העומדת בפני עצמה, אלא היא 'הקדמה' למצוות רבות התלויות בארץ — כל מצוה וה'כיבוש' שלה. כלומר, אם התורה התנתה את קיום המצוה ב'כיבוש' בתנאים מוגדרים, ורק בתנאי זה תתקיים מצוה מסויימת, מאידך, בהעדר ה'כיבוש' האמור חסר ה'חפצא' ולא תתקיים המצוה — הדבר מלמד, כי 'הקדמה' זו מחוייבת מן התורה.

מן האמור עולה, שיש כמה 'תכליות' של מצוות ולהן 'הקדמות' של 'כיבוש' המיוחדות להן:

תכלית א: מצות כלאים, ערלה, מתנות עניים וכד'.

ה'הקדמה': כניסת ישראל ארצה, שהיא כשלעצמה מחייבת את קיומן בכל הדורות.

תכלית ב: מצוות תרומה ומעשרות: מעשר ראשון ושני, מעשר עני, נטע רבעי וכו'.

ה'הקדמה': 'כיבוש וחילוק', היינו, 'ירושה וישיבה' ברחבי ארץ ישראל. ורק לאחר שבע שנים של כיבוש ושבע שנים של חלוקת הארץ על ידי יהושע בשילה — מתחייבים במצוות אלו.

תכלית ג: מצות חלה.

ה'הקדמה': 'ביאת כולכם'.

תכלית ד: שמייטה ויובל, ערי חומה, עבד עברי וכו'.

ה'הקדמה': כיבוש בדרגה עליונה: 'כל יושביה עליה', היינו, כל השבטים בארץ ישראל וכל אחד מכיר שדהו וכרמו.

תכלית ה: ביעור ע"ז. החרמת שבעת העממים, לא ישבו בארצך, לא תחונם ועוד.

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

ה'הקדמה': חז"ל העלו על נס את חשיבות 'וירישתם אותה וישבתם בה', כ'הקדמה' ל'שמרתם לעשות' – את קבוצת המצוות העוסקות בביעור עבודה זרה.

יסוד רביעי: העוסק בכיבוש ארץ ישראל – פטור ממצוות

בגמרא בסוכה (כו ע"א) נאמר: "כותבי ספרים תפילין ומזוזות וכל העוסקין במלאכת שמים פטורין מקריאת שמע ומכל מצות האמורות בתורה שהעוסק במצוה פטור מן המצוה".

אחת המצוות בה פירשו חכמינו ז"ל את דעתם בענין זה, הרי זו מצות כיבוש ארץ ישראל. ראה מסכת סוטה (מד ע"ב): "מלחמות יהושע לכבש – דברי הכל חובה, מלחמות בית דוד לרווחה – דברי הכל רשות, למאי נפקא מינה? – **לעוסק במצוה, שפטור מן המצוה**". וראה שם בפירוש המשנה לרמב"ם המביא שלש דרגות מלחמה: חובה, מצוה ורשות. ובאשר למלחמת חובה, שהיא מלחמת יהושע לכיבוש הארץ כתב: "אין מחלוקת ביניהם שמלחמת שבעה עממים חובה **ומי שעוסק במלחמה זו או בצרכיה פטור מן המצוות**. לפי שכלל הוא אצלנו כמו שידעת: העוסק במצוה פטור מן המצוה".

נראה לומר, שההלכה שהעוסק במלחמת שבעת העממים פטור ממצוות אמורה אף לאדם פרטי הכובש נחלה בארץ ישראל. שכן, אם הכובש כפר או גבעה מידי נכרים בארץ ישראל מכוח יהושע, כדי שיתקיימו שם המצוות, ומטעם זה הוא מחוייב למסור את נפשו במלחמה ואף לחלל שבת במידת הצורך, על אחת כמה וכמה שהוא פטור מקריאת שמע ומכלל המצוות, שהרי הוא עוסק במצוה ופטור מן המצוה.

יחיד הנלחם לכיבוש נחלה בארץ ישראל – מלחמתו היא מלחמת הציבור

כאן המקום להרחיב מעט בשאלה: כיצד יתכן לומר, שיהושע הטיל על כל יחיד להלחם על כיבוש הארץ, הרי סברא פשוטה היא שמלחמה היא מצוה המוטלת על הצבור?

הרב ישראל אריאל

אולם גם אם מצינו הגדרה כעין זו, שמלחמה היא מצוה המוטלת על הציבור, אין כוונת ההגדרה לשחרר את היחיד מחובת קיום המצוה כאדם יחיד.

ראה מה שכתב הרמב"ם בענין מחיית עמלק, שזו מצוה המוטלת על הציבור (ספר המצוות סוף רמח מצוות עשה). עם זאת, כתב בעל ספר החינוך (מצוה תרד) שכך ראוי לכתחילה, שהציבור ייצא למלחמה על עמלק, אך אין זה פוטר את היחיד מן המצוה כשהזדמנה לו. זו לשונו שם: "וזאת מן המצוות המוטלות על הציבור כולן ובאמת, כי גם על כל יחיד מישראל הזכרים מוטל החיוב להרגם ולאבדם מן העולם, אם יש כח בידם בכל מקום ובכל זמן".

כעין זה כתב הרמב"ם בענין המלחמה בשבעה עממים, שכל יחיד חייב להלחם בהם ובלשונו (הלכות מלכים ה, ד): "מצות עשה להחרים שבעה עממין וכל שבא לידו אחד מהן ולא הרגו עובר בלא תעשה".

נמצא, כאמור, שהדבר תלוי בנסיבות: פעמים שיוצאים למלחמה כוללת — ואז יעשה זאת הציבור, וכפי שעשה יהושע בשבעת העממים, וכן שמואל ושאול שיצאו למלחמה בעמלק. עם זאת, פעמים שעושה זאת היחיד, זאת, כשמזדמנת מציאות שהיחיד עומד מול כנעני או עמלקי, חלה עליו מצות מלחמה להורגו.

מה שאמור בענין מלחמת עמלק ומלחמת שבעת עממים, אמור בענין מלחמה לכיבוש מקום בארץ ישראל, שמצות ירושה ושיבה מוטלת אף על יחידים.

הדוגמאות לכך רבות, וכבר הזכרנו לעיל את דוגמתו של שמשון בעזה, ולהלן נציין עוד כמה מהן.

כבר בימי משה מצינו, שלאחר שכבש את עבר הירדן, באו הבודדים והשלימו את הכיבוש, ככתוב (במדבר לב, ט): "וילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדה ויורש את האמרי אשר בה".

רק לאחר מכן נאמר: "ויתן משה את הגלעד למכיר בן מנשה וישב בה". ובהמשך שם מובא: "ויאיר בן מנשה הלך וילכד את חותיהם ויקרא

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

אתהן חות יאיר. ונבח הלך וילכד את קנת ואת בנתיה ויקרא לה **נבח** בשמו". בימי השופטים נערכו מלחמות יחיד, כגון אהוד בן גרא, שיצא למלחמה על דעת עצמו, שכן נשלח להגיש מנחה לעגלון מלך מואב, ואילו הוא על דעת עצמו החליט להורגו, ואחר כך יצא אל ערי ישראל ותקע בשופר בהר אפרים להזעיק את ישראל למלחמה. מעשה זה של מלחמת יחיד מתואר בכתובים בלשון: "ויקם ה' לישראל מושיע".

שמשון נלחם מלחמות יחיד בפלישתים. צריך להוסיף, עם זאת, שפעמים היה זה בהתנגדות מפורשת של העם, ואף קרה שבאו שלשת אלפים מבני יהודה אסרו אותו ומסרו אותו לפלישתים. על מלחמותיו של שמשון שפעל על דעת עצמו, נאמר: "והוא שפט את ישראל עשרים שנה". לוחמים כגון אלה נקראים בתנ"ך 'שופטים' ו'מושיעים', ראה בענין אהוד בן גרא, שמגר בן ענת, שמשון ואחרים.

דוגמה אחרונה, היא המלחמה של יונתן ונערו בפלישתים. יונתן ונערו יצאו למלחמה ביוזמתם כבודדים, זאת, מבלי לקבל אישור מן המלך שאול – וכן לא ייעשה. ואף על פי כן הכתובים מעלים על נס את יונתן "אשר עשה את הישועה הגדולה הזאת בישראל" (שמואל א יד, מה).

הנושא טעון הרחבה ולא כאן המקום, אך כל מעיין ימצא, כי רבות ממלחמות ישראל בתנ"ך הן מלחמות ביזמת יחידים.

כך למעשה כתב הרמב"ן (מצוות עשה ד, ראה להלן) בענין מצות ירושה וישיבה שהיא מצוה על כל יחיד, וכלשונו שם: "שנצטוינו לרשת הארץ ולשבת בה היא מצוה עשה לדורות **מתחייב כל יחיד ממנו – ואפילו בזמן גלות** – כידוע בתלמוד במקומות הרבה".

החידוש של יהושע בחלוקת הנחלות בארץ ישראל כדי שכל אחד יעלה ויכבוש את חלקו, אינו במתן היתר למלחמה, שכן, כמובא לעיל, לעת הצורך, כשהציבור אינו יוצא למלחמה והיחיד נזעק להושיע את ישראל – קיים מצוה וכהלכה עשה. חידושו של יהושע הוא בכך, שלמרות שהיחיד כבש הר או גבעה לצורך עצמו ולביסוס נחלתו והצלחתו הכלכלית בארץ ישראל, יש לכיבושו תוקף של 'כיבוש רבים' לענין קדושת הארץ למצוותיה.

הרב ישראל אריאל

העוסק ביישובה של ארץ ישראל – עוסק במצוה ופטור מן המצוות

הפטור ממצוות בעת שעוסקים במצות 'ירושה וישיבה' אמור לא רק במי שעושה מלחמה ועוסק במצוה 'ירושה', אלא גם במי שעוסק במצות 'ישיבה', וכגון שהוא בונה בית ונוטע כרם בארץ ישראל.

נראה לומר כדבר פשוט, שאם האיש עסוק 'בידיו וברגליו' בנטיעה ובנין הוא פטור מן המצוות, וכגון, שהדבר דחוף ויש לסיים את הבנין והנטיעה במהרה כדי ליישב שטח בארץ ולהצילו מיד נכרים – הרי הוא פטור ממצוה אחרת.

בגמרא בבבא קמא (פ"ב) נאמר: "הלוקח בית בארץ ישראל – כותבין עליו אונו אפילו בשבת". כמו כן בגמ' בגיטין (ח"ב) נאמר שהתירו אמירה לנכרי בשבת לצורך יישוב ארץ ישראל, וכלשון הגמרא שם: "הקונה שדה בסוריא – כקונה בפרוארי ירושלים לומר, שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת אומר לעובד כוכבים ועושה ומשום ישוב ארץ ישראל לא גזור רבנן". יסוד ההיתר לומר לנכרי לכתוב בשבת זו מצות ירושה וישיבה. ראה רש"י שם הכותב: "משום ישוב ארץ ישראל – לגרש עובדי כוכבים ולישב ישראל בה". כלומר, יש כאן קיום שתי מצוות מן התורה: האחת: גירוש הנכרי מארץ ישראל. השניה: ישוב ארץ ישראל על ידי אדם מישראל.

אכן, הרמב"ם הביא זאת להלכה (הלכות שבת ו, יא) ובלשונו: "הלוקח בית בארץ ישראל מן הגוי, מותר לו לומר לגוי לכתוב לו שטר בשבת, שאמירה לגוי בשבת אסורה מדבריהם, ומשום ישוב ארץ ישראל לא גזרו בדבר זה".

כאן המקום לשאול: לפי רש"י מובן מדוע התירו אמירה לנכרי בשבת, שכן, יש כאן שתי מצוות בתורה, אולם לפי הרמב"ם – אשר השמיט את מצות ירושה וישיבה ממנין תרי"ג מצוות, איך כתב – "ומשום ישוב ארץ ישראל לא גזרו בדבר זה", הלא לשיטתו אין כלל מצות ישוב ארץ ישראל?

ובהכרח, כנ"ל, שאף לדעת הרמב"ם יש מצות ישוב ארץ ישראל מן התורה.

הדבר מתבקש, שכן, בירושלמי מובא המקור להלכה זו מכיבוש יריחו. זה לשון הירושלמי (מועד קטן ב, ד): "רבי יהושע בן לוי שאל לרבי שמעון בן לקיש: מהו ליקח בתים מן הגוי? אמר ליה: אימת רבי שאל – בשבת?! – תני:

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

בשבת מותר. כיצד הוא עושה? – מראה לו [לגוי] כיסין של דינרין, והגוי חותם ומעלה לארכיים. שכן מצאנו **שלא נכבשה יריחו אלא בשבת**, דכתיב: כה תעשה ששת ימים, וכתיב: וביום השביעי תסובו את העיר שבע פעמים. וכתיב: עד רדתה – אפילו בשבת!"

נמצא, שקנין בית בארץ ישראל הרי זו מצות 'ירושה וישיבה', ודינו כדין מלחמה וכיבוש, ולפיכך התיירו אמירה לנכרי בשבת. וכשכתב הרמב"ם: שהתיירו 'משום ישוב ארץ ישראל' – לכך התכוין.

העוסק בבנין בית בארץ ישראל – פטור ממצות מלחמה

למעשה, נתנה התורה פטור מפורש מיציאה למלחמה למי שבונה בית ונוטע כרם בארץ ישראל, וכלשון הכתובים בדברים (כ, ה-ו): "ודברו השטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישב לביתו... ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישב לביתו". ומבואר בירושלמי סוטה (ה, ד) שהכוונה למי שבונה בית בארץ ישראל, ומקיים בכך מצות ישוב ארץ ישראל, לפיכך פטרה אותו התורה מלצאת למלחמה, שכן, הוא עוסק במצות ישוב הארץ והתורה קבעה שאסור לבטלו מן המצוה עד שישלים את מלאכתו ויחנוד את הבית.

ראה את לשון הירושלמי: "יכול הבונה בית בחוצה לארץ יהא חוזר [מן המלחמה]? תלמוד לומר: ולא חנכו, **את שמצוה לחנכו**, יצא זה שאינו מצווה לחנכו". כלומר, בארץ ישראל מצוה לחנוד בתים, ולכן, הבונה בית בן כמה וכמה קומות עוסק במצוה ופטור מלצאת למלחמה עד שישלים את מלאכתו.

מכאן מובנים דברי המשנה בסוטה (ה, ב): "אחד הבונה בית התבן, בית הבקר, בית העצים, בית האוצרות אחד הנוטע הכרם ואחד הנוטע חמשה אילני מאכל ואפילו מחמשת מינין". המשנה מונה בתים בעלי חשיבות משנית, כגון בית התבן, שגם במקרה זה חוזר האיש מעורכי המלחמה. לכאורה המצוה היא לשלח לביתו מי שבנה בית למגורים לו ולמשפחתו ולא חנכו, ומנין למדה המשנה שגם אם בנה בית הבקר ובית העצים יש לשחרר אותו? אך כיון שמדובר בבית לישוב ארץ ישראל, אם לא השלים האיש את בית הבקר

הרב ישראל אריאל

ובית התבן ובית העצים הנספחים לבית איך יגור בביתו? איך יבשל אם אין לו בית לעצים, איך יגדל את בהמתו אם אין לו רפת ולול ובית לתבן למאכל הבהמות וכו'?

על כל פנים, מוכח מן האמור, שאדם פרטי העוסק במצות ירושה וישיבה בארץ ישראל נקרא 'עוסק במצוה' – ופטור מן המצוה.

יסוד חמישי: המבטל מצוות כיבוש ויישוב ארץ ישראל עובר בעשה

כבר כתב הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות (שכחת העשין מצוה רביעית) שכאשר אין אדם מקיים את מצות ירושה וישיבה הוא מבטל מצות עשה וממרה את פי ה', זו לשונו: "שנצטוינו לרשת הארץ והוא אמרו להם: והורשתם את הארץ וישבתם בה וכאשר לא אבו לעלות במאמר הזה, כתוב: ותמרו את פי ה' אלהיכם ולא האמנתם לו ולא שמעתם בקולו".

כך גם כותב רש"י בספר שופטים (א, כז): "ולא הוריש מנשה את בית שאן ובנותיה ואת תענד ובנותיה – סיפר הכתוב בגנותו, שהתחילו למעול בהקב"ה, שצויה אותם: והורשתם את כל יושבי הארץ", כלומר, מי שלא מקיים מצות ירושה וישיבה עובר על מצות התורה.

יש לומר, שזו גם הסיבה להלכה ברמב"ם הלכות אישות (יג, כ) בענין מי שמבטל את ישיבת ארץ ישראל: "אמר האיש לעלות לארץ ישראל והיא אינה רוצה – תצא בלא כתובה, אמרה היא לעלות, והוא אינו רוצה – יוציא ויתן כתובה". שכן, מי שלא רוצה לעלות לארץ ישראל מבטל מצות עשה של תורה של יישוב ארץ ישראל ולכן ידו על התחתונה בענין חובת הגירושין ותשלום הכתובה.

לאור האמור, יובן איסור היציאה מן הארץ לדעת הרמב"ם, שכן כתב בהלכות מלכים (ה, ט): "אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה, אבל לשכון בחוצה לארץ אסור, אלא אם כן חזק שם [בארץ ישראל] הרעב ואף על פי שמותר לצאת אינה מדת חסידות שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כלייה למקום". וכבר עסקו רבים בשאלה: מהו מקור האיסור לצאת מן הארץ, לדעת הרמב"ם, שכן, אם לא מנה את ישיבת ארץ ישראל כמצוה במנין התרי"ג, למה תיאסר היציאה?

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

והתשובה המקובלת בין האחרונים היא, שהאיסור הוא מדרבנן.

ויש לתמוה: הרי מחלון וכליון יצאו בשעת צרה, והיה מותר להם לצאת, ולמה באה עליהם כליה? היכן מצינו שאדם העובר על דבר מדרבנן – והדבר מותר מצד עצמו – ויתחייב כלייה למקום – אתמהה?

בהכרח, אפוא, שמצות ישיבת ארץ ישראל לדעת הרמב"ם היא מן התורה. יתירה מזו! כיון שמצות ישיבת ארץ ישראל שקולה ככל המצוות, אדם צריך לדחוק את עצמו ולא לצאת גם כשהדבר מותר, וכיון שמחלון וכליון גדולי הדור נהגו קולא באיסור תורה – נתחייבו כלייה למקום.

בהמשך לאמור, נראה לענ"ד, שהרמב"ם יש לו מקור בפסוק לאיסור היציאה מארץ ישראל, שכן, כמובא לעיל, כתב בפירושו לדמאי (ו, יא): "**איסור** להלחם על ארץ מכל הארצות סביב ארץ ישראל עד שתהיה נכבשת כל הארץ אשר גבל הקדוש ברוך הוא גבולותיה בתורה". כן כתב, שדוד עשה **שלא כתורה** כשיצא לכיבושים מעבר לפרת, שכן, התורה אמרה: 'מן המדבר והלבנון, מן הנהר נהר פרת **יהיה גבולכם**', כלומר, זה הגבול שאין לעוברו, אלא אם כן נכבשה ארץ ישראל לגבולותיה תחילה. נמצא ש'יהיה גבולכם' – פירושו – איסור לדורות. והיה, אם כבשו ישראל ארץ נוספת – שאף היא הופכת מיד לארץ ישראל למצוותיה, לתרומות ומעשרות וכו' – לא הותר להם להכנס אלא לארץ זו, שהרי ארץ ישראל היא. נמצא שהאיסור לצאת מ'גבולכם', לדעת הרמב"ם הוא איסור מן התורה הן ליחיד והן לציבור, שלא הותר להם לצאת, אלא לארץ שדינה כדין ארץ ישראל.

יסוד ששי: ברכה על מצות יישוב ארץ ישראל

ענין הברכות על כיבוש ויישוב ארץ ישראל, אינו שונה לכאורה מקיום שאר מצוות שבין אדם למקום שאדם חייב לברך בעת עשייתן, כמובא לעיל.

שכן, אדם שזכה לעלות ארצה קיים מצות עשה של 'ישיבתם בה', וחייב בברכה כאדם שנכנס לסוכה ומברך 'לישב בסוכה'. לכאורה, מה גרע הנכנס לארץ

הרב ישראל אריאל

מן הנכנס לסוכה, ולפחות יברך שהחיינו עם תחילת ישיבתו בארץ, זאת, ככל מצוה אחרת שמברכים בתחילת העשייה.

אכן, ראיתי ב'אם הבנים שמחה' (פרק שלישי עמ' רעא) שהעלה שאלה זו, דהיינו, אדם שהתחיל לעבד שטח אדמה בארץ ישראל או שהתחיל לבנות בית, ודעתו, שיברך שהחיינו, כדברי חז"ל במסכת סוכה ומנחות, שמברכים שהחיינו בתחילת עשיית הסוכה.

ואמנם כתב, שהוא חושש שיחייכו עליו חביריו על חידוש זה, אך לאור האמור בענין הבונה בית בארץ ישראל 'שמצוה לחנכו', ובירושלמי רואים בכך מצות ישוב ארץ ישראל, ממילא ראוי שהבונה יברך על המצוה ככל מצוה אחרת.

יש גם מקום להיקש בין בונה בית למחלל הכרם, שכן, בענין חילול הכרם נאמר במפורש שיש לעשות 'הילולים' בעת חילול הכרם, ומבואר בספרא קדושים: "הילולים — מלמד שהוא טעון ברכה לפניו ולאחריו". כך גם בתנחומא (מקץ יד) מובא: "למדנו רבינו: מנין התקינו לברך על המזון? שנאמר: ואכלת ושבעת וברכת (דברים ח, י), הרי לאחריו. לפני המזון מנין? שנה ר' חייא בשם ר' עקיבא: קודש הילולים לה' (ויקרא יט, כד) מלמד שהוא טעון ברכה לפניו ולאחריו".

מה שאמור לענין הכרם שיש להלל לה' על האכילה, הדברים אמורים אף על בונה בית, שכן, זו כוונת המלים 'ולא חנכו', כלומר, אמנם בנה האיש בית אך טרם הילל לה' וטרם בירך עליו כחילול הכרם. וראה שאילתות דרב אחאי גאון פרשת בראשית שאילתא א, שכך היה מנהגם לעשות 'הילול בתים' – כהילול הכרמים, ולעשות יום שמחה והילול עם השלמת הבית. ובלשונו: "כאיניש דבני ביתא, וכד מצבית ליה, וגמר ליה לעיבידתיה, עביד הילולא חד יומא. כדאמרי אינשי: הילול בתי".

על כל פנים, כשמדובר בבנין בית בארץ ישראל, שהתורה כתבה במפורש שמי שהתחיל לבנות בית יש לפטור אותו ממצות המלחמה, דומה שבכך הגדירה מפורשות שהבונה בית עוסק במצוות ישוב הארץ, וכיון שעוסק במצוה פטור מן המצוה.

נראה, אפוא, שיש סימוכין לברכת שהחיינו כבר עם תחילת הבנין על שזכה למצות בנין בית בארץ ישראל.

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

מכאן גם לימוד לענין הקמת יישוב חדש בארץ ישראל, שכאשר מניחים אבן פינה לשכונה חדשה יש לברך בשם ובמלכות 'שהחיינו'. אמנם בעל 'אם הבנים שמחה' חשש שמא יחייכו עליו חבריו, אך נראה לענ"ד, כי מן המקורות הנ"ל יש חיזוק לשיטתו. ובאשר לחיובם, כבר מלתו של הרמב"ם אמורה (הלכות תשובה ד, ב): "חמשה דברים נועלים דרכי התשובה בפני עושיהן המלעיג על המצוות".

ברכה על כיבוש ארץ ישראל

מה שנכון באשר למצות יישוב הארץ נכון אף באשר לכיבוש, וכאשר צבא ישראל כובש מקום חדש בארץ ישראל שניתנה לאברהם מפי הגבורה ראוי לברך על כך 'שהחיינו'.

אכן זכיתי, וביום שחרור הר הבית והכותל המערבי שמעתי מפי הרב גורן זצ"ל ברכת 'שהחיינו' נלהבת בכותל המערבי במעמד הצנחנים משחררי ירושלים. אמנם לא שאילתיו מנין המקור, ויתכן שבירך שהחיינו — כפי שמברכים על בגד חדש ועל בית חדש.

עם זאת, מן המקורות דלעיל יש מקום לומר, לענ"ד, שיש לברך על הכיבוש מצד עצמו, זאת, ככל מצוה בתורה שיש לברך עליה עם עשייתה, כמובא בתוספתא (ברכות ו, ט): "העושה כל המצוות מברך עליהן". מסתבר, אפוא, שמצות כיבוש בכלל זה, ובודאי כשכובשים את מקום המקדש, שנצטוינו עליו: "לשכנו תדרשו ובאת שמה".

יתירה מזו! אם חייב אדם בברכה בעת בנין בית בארץ ישראל, והוא מודה לה' שהחיה אותו וזיכה אותו לראות בבנין ביתו בארץ, על אחת כמה וכמה בכיבוש מקום חדש, שכן, המלחמה כרוכה בסכנת נפשות והאדם יצא חי מן הקרב והמקום נכבש ונשלט בידי צבא ישראל — על אחת כמה וכמה שצריך לברך 'שהחיינו' בשם ובמלכות.

י. הרמב"ם: כיבוש ארץ ישראל — ב'ירושה שלישית'

דברי הרמב"ם בענין 'ירושה שלישית' – סותרים גמרא מפורשת

כמובא לעיל, כותב הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (יב, טז):

הרב ישראל אריאל

וכן לעתיד לבוא **בביאה שלישית**, בעת שיכנסו לארץ, יתחילו למנות שמיטין ויובלות ויתחייב **כל מקום שיכבשוהו** במעשרות, שנאמר: והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה'.

הוה אומר, שיש, לדעתו, מצות ירושה בארץ ישראל בכל הדורות. עם זאת, דבריו עומדים בסתירה לגמרא מפורשת:

סתירה אחת: הגמרא אומרת: 'מקיש **ירושתך** לירושת אבותיך', והכוונה היא להקיש בין **ירושת עזרא** לבין ירושת יהושע, ואילו הרמב"ם אומר, שהמלה 'ירושתך' ענינה להקיש בין **ירושה שלישית**, היינו הירושה בעתיד, לבין ירושת יהושע?

להלן דברי הגמרא בערכין (לב ע"ב על פי פירוש רש"י) שהיא המקור לדברי הרמב"ם: "מאי טעמא דמאן דאמר: **קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבא?** [כלומר, מה המקור לכך, שלא התקדשה הארץ אלא עד החורבן הראשון?] דכתיב: (נחמיה ח): ויעשו בני הגולה השבים מן השבי סוכות אפשר בא דוד ולא עשו סוכות עד שבא עזרא? אלא מקיש **ביאתם בימי עזרא** — לביאתם בימי יהושע, מה ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה, אף ביאתן **בימי עזרא** מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה; [ובכך נתקדשה הארץ בימי עזרא כבקדושת יהושע, ויש בקדושה זו דמיון ל'סוכות', שכן, ישראל היושבים בקדושת הארץ, כביכול, יושבים בקדושת סוכה]. ואומר: דברים ל: והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר **ירשו** אבותיך **וירשתה**, מקיש ירושתך [בימי עזרא] לירושת אבותיך, מה ירושת אבותיך [בימי יהושע] בחידוש כל דברים הללו [שביעית ויובל מן התורה] אף ירושתך [בימי עזרא] בחידוש כל דברים הללו".

נמצא, כאמור, שהפסוק 'ירושתך' ענינו: ירושה שניה של עולי בבל?

שואלת הגמרא: "ומי מנו שמיטין ויובלות [בימי עזרא מן התורה]? השתא, משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה — בטלו יובלות [בגלל חיסרון של שנים וחצי שבטים]? עזרא [שחזר ארצה עם עולים מועטים בלבד איך יחדש את היובלות] דכתיב ביה: (עזרא ב): כל הקהל כאחד [רק] ארבע רבוא אלפים ושש מאות וששים [היתכן שעזרא] הוה מני [יובלות]?! דתניא: משגלו שבט ראובן [בסוף ימי בית ראשון] בטלו יובלות, שנאמר (ויקרא כה):

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן? א"ר נחמן בר יצחק: מנו יובלות [בימי עזרא] לקדש שמיטין".

ומפרש רש"י: "מנו יובלות לקדש שמיטין – ודאי יובל לא היה נוהג [בזמן עזרא כדין] שיהו עבדים נפטרים משום יובל אבל שמיטין היו נוהגים [מן התורה] לשמט כספים ולשמט מזרע וקציר. דהא צריכין למנות שנת יובל כדי שיבואו השמיטין במקומן [כסדרן]: יובל החמישים, ואחר כך מונים ארבעים ותשע שנים".

כאמור, ברור מדברי הגמרא, שמנו שמיטין ויובלות בירושת עזרא, ואילו ירושה שלישית לא נזכרת כלל, ואיד, אם כן, כתב הרמב"ם שמדובר בירושה שלישית?

'סדר עולם': 'ירושה שלישית אין להם'

סתירה שניה: מול דברי הרמב"ם האומר, שיש 'ירושה שלישית' – קיימת מימרה מפורשת מסדר עולם, האומרת: 'ירושה שלישית אין להם'?

כך מובא בגמ' ביבמות (פב ע"ב): "דתניא בסדר עולם (דברים ל): אשר ירשו אבותיך וירשתה – ירושה ראשונה ושניה יש להן, ושלשית אין להן".

מפרש שם רש"י: "ירושה ראשונה – בימי יהושע הויא ירושה, וכן שניה דבימי עזרא, דכשגלו גלות ראשונה בטלה קדושת הארץ". ובהמשך פירש: "שלשית אין להם – כלומר לא בעי למהדר ומירתא, דירושה עומדת היא, ואשמעינן האי קרא, דלא בטלה קדושת הארץ בגלות טיטוס". כוונתו לומר, שגזירת הכתוב היא, שאין צורך לרשת את הארץ פעם שלישית, שכן, ירושת עזרא וה'קדושה השניה' שקידש את ארץ ישראל בזמנו, עומדת לישראל לעולם.

(ראה גם את הגמרא בנדה (מו ע"ב): "והתניא בסדר עולם (דברים ל): אשר ירשו אבותיך וירשתה, ירושה ראשונה ושניה – יש להן, שלשית – אין להן").

למעשה, כדברי גמרא זו, כותב הרמב"ם בהלכות תרומות (א, ה): "כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה כיון שגלו בטלה קדושתן כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ, קדושה קדושה שנייה העומדת לעולם –

הרב ישראל אריאל

לשעתה ולעתיד לבוא, כלומר, ירושה שניה של עזרא מקדשת את הארץ לעולם, וממילא ירושה שלישית אין להם.

מול דברי חז"ל אלה, הכיצד כתב הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל, שבביאה שלישית יבואו ישראל ארצה ויכבשו את הארץ?

כך יש לשאול על דברי הרמב"ם בהלכות תרומות (א, כו): "אין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל בלבד, ובזמן שכל ישראל שם כשהיו **בירושה** ראשונה, וכמו שהן עתידין לחזור **בירושה שלישית**", הרי 'ירושה שלישית' אין להם?

הרמב"ם: קדושת עזרא – מדרבנן, ירושה שלישית – קדושתה מן התורה

אולם הרמב"ם פירש את הגמרא בערכין (לב ע"ב) באופן שונה מרש"י. להלן פירושו:

מאי טעמא דמאן דאמר: קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבא? [כלומר, מה המקור לכך שקדושת יהושע בטלה?] דכתיב: (נחמיה ח): ויעשו בני הגולה השבים מן השבי סוכות. וישבו בסוכות כי לא עשו מימי יהושע בן נון כן בני ישראל וגו' ותהי שמחה גדולה מאד [על העובדה שעשו בימי עזרא שמיטין ויובלות מדרבנן, כדלקמן] אלא מקיש **ביאתם בימי עזרא** — לביאתם בימי יהושע, מה ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה [מן התורה] אף ביאתן **בימי עזרא** מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה [מדרבנן]. ואומר: (דברים ל): והביאך ה' אלקיך [**בירושה שלישית**] אל הארץ אשר **ירשו** אבותיך **וירישתה**, מקיש ירושתך [בירושה שלישית] לירושת אבותיך, מה ירושת אבותיך [בימי יהושע היה ביאת כולכם] בחידוש כל דברים הללו [שביעית ויובל מן התורה] אף ירושתך [בירושה שלישית יחזרו בביאת כולכם] בחידוש כל דברים הללו [מן התורה] ומי מנו שמיטין ויובלות [בימי עזרא]! השתא, משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה — בטלו יובלות [כל שכן בימי עולי גולה שרובם נותרו בגלות] עזרא דכתיב ביה: כל הקהל כאחד ארבע רבוא הוה מני [יובלות]! א"ר נחמן בר יצחק: מנו

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

יובלות [בימי עזרא] לקדש שמיטין [והיובל והשמיטה – הכל מדרבנן].

לאור האמור, מתפרשים דברי סדר עולם (פרק ל) באופן שונה מן המובא לעיל, שכן, כך הוא המשפט המסיים את דברי 'סדר עולם' כפי שהובאו בגמרא בערכין: "או יכול יש להם ירושה שלישית? תלמוד לומר: וירשתה – ירושה שניה – יש לכם, ואין לכם ירושה שלישית".

לדעת הרמב"ם שבזמן עזרא השמיטה מדרבנן, כך פירושו: "או יכול יש להם [לעולי גולה בימי עזרא] ירושה שלישית [כלומר, אולי תיחשב ירושת הארץ של עזרא כ'ביאת כולכם']? תלמוד לומר: **וירשתה** [לעתיד, ב'ירושה שלישית' תירש אותה כמות שהיא! במלואה! – כדוגמת ירושת יהושע – בביאת כולכם:] – ירושה שניה יש **לכם** [שהייתם מועטים בימי עזרא] ואין **לכם** ירושה שלישית". כלומר, **לכם** – לעולי בבל – שבאתם מועטים אין 'ירושה שלישית', והכל בימי עזרא מדרבנן. לא כן לעתיד לבוא, מובטח בתורה לישראל: **וירשתה** – כנ"ל: עתידה **להם** ירושה שלישית מלאה ומושלמת – כדוגמת יהושע.

מכאן יובן מה שכתב הרמב"ם, שעזרא קידש את הארץ 'קדושה שנייה העומדת לעולם, לשעתה ולעתיד לבוא', כלומר, אין זו אלא קדושה מדרבנן – עד הירושה השלישית, אזי יפוג תוקפה של קדושה שניה. מאידך גיסא מובטח לישראל שתהיה 'ירושה שלישית'. זאת, 'בחידוש כל הדברים הללו' ותהיה קדושת הארץ מן התורה.

מתברר, אפוא, שמה שכתב הרמב"ם בהלכותיו: 'ירושה שלישית' ו'ביאה שלישית' – הרי זו דרשה מפורשת של חז"ל, הבנויה על פסוק בתורה: 'והביאך ה' אל הארץ אשר ירשו אבותיך – **וירשתה**'. נמצא, שיש מצות ירושה בארץ ישראל עד סוף כל הדורות.

הרמב"ם באגרתו לחכמי מארסליא: אבותינו חטאו כשלא נתעסקו בכיבוש הארץ

בסיום בירור שיטת הרמב"ם בענין מצות מלחמה בארץ ישראל, מן הראוי להביא את מה שכתב באגרתו לחכמי קהל עיר מארשיליא, שם עסק בשאלת מקומה של המלחמה בחיי עם ישראל:

הרב ישראל אריאל

וצריך האדם שהוא בעל דעה לחלק בדעתו גם במחשבתו כל הדברים שהוא מאמין בהם וכן צריכים אתם לידע, שכבר חיברו הטפשים אלפים ספרים, וכמה אנשים גדולים בשנים — לא בחכמה — איבדו כל ימיהם בלמידת אותם ספרים, ודימו שאותם ההבלים הם חכמות גדולות והוא הדבר שטועים בו רוב העולם או הכל, אלא [חוץ] אנשים יחידים השרידים אשר ה' קורא. וזאת היא שאיבדה מלכותנו, והחריבה בית מקדשנו, והאריכה גלותינו, והגיעתנו עד הלום. שאבותינו חטאו ואינם, לפי שמצאו ספרים רבים באלה הדברים של דברי החוזים בכוכבים, שדברים אלו הם עיקר עבודה זרה כמו שביארנו. טעו ונהו אחריה ודימו שהם חכמות מפוארות, ויש בהן תועלת גדולה, **ולא נתעסקו בלמידת מלחמה ולא בכיבוש ארצות**, אלא דימו שאותן יועילו להם. ולפיכך קראו אותם הנביאים ע"ה — סכלים ואוילים.

כלומר, מהו הדבר המביא לכלל חורבן בהיות הבית על תילו? כמו כן, מהו הדבר המאריך את הגלות ללא קץ? תשובת הרמב"ם: ההתעסקות בדבר הבל, בספרי אסטרוולוגיה וניחוש עתידות, במקום לעשות מעשה, ללמוד מלחמה ולאחוז בנשק ולקום ולכבוש את ארץ ישראל. בכך קרא הרמב"ם לבני דורו להפסיק את הקריאה בספרים חסרי תועלת, ולעסוק בעיקר: לקום ולכבוש את הארץ! מהי כוונתו של הרמב"ם בתלונתו על 'אבותינו'? הרי הרמב"ם לא מנה כלל את מצות ירושה ושיבה כמצות עשה? האם התכוין שאנשי בית שני ייצאו לכבוש את מצרים ואת בבל ושנער?! ובהכרח דיבר על חטאם ישראל, שלא אחזו בחרב, ולא הורישו מתוכם את העמים היושבים בתוך הארץ: שומרונים, כותים, סורים, יוונים, עמונים, מואבים וכו'. שכן, כנ"ל: מצות כיבוש וישוב ארץ ישראל שקולה ככל המצות שבתורה, יתירה מזו, היא יסוד התורה כולה ו'הקדמה' לכל מצוות התורה! ואילו ביטול המצוה הזו פירושו, חלילה, חורבן נצחי וגלות שאין לה קץ.

(מן הראוי להוסיף בהקשר לכך דברים שנשא הגאון הרב מנחם זמבה הי"ד בישיבה אחרונה בגיטו ווארשה לפני פרוץ המרד, זאת, לאחר שנתן מן ההון שנתר לו אלפי זהובים להכנות להתנגדות, [יומן גיטו ווארשה הלל זיידמן עמ' 221]. אלו דברי הרב: "צריכים היינו להתנגד. השלינו עצמנו בתקוות שוא.

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

עם חכם ונבון – ניטל ממנו שכלו חשבנו את עצמנו לחכמים גדולים הפקחות אצלנו מרובה מן החוכמה קורח שפיקח היה – מה ראה לשטות זו? יש, שזוהי שטות לאדם להיות פיקח עכשיו חייבים אנו להתנגד יהודים לימדו לירות! זהו החינוך החשוב ביותר! כך לימדנו הרמב"ם: וזאת שאיבדה את מלכותינו והחריבה את בית מקדשנו והאריכה גלותינו והגיעתנו עד הלום! מפני שאבותינו חטאו ואינם ולא נתעסקו בלמידת מלחמה ולא בכיבוש ארצות! הרמב"ם דרש הכשרה צבאית, וזאת היתה שגיאנו תמיד – שהזנחנו את הענינים המעשיים מחובתנו לעסוק בלמידת מלחמה אילו הכריחו אותנו כיום לשמד והיתה אפשרות להנצל כמו בספרד היתה מיתתנו כשלעצמה – בחינת קידוש השם אך כיום הזה הדרך היחידה לקדש את השם, היא התנגדות מזויינת בפועל".

הרמב"ם, כאמור, אמר זאת באשר לעם ישראל היושבים בארץ ישראל, זאת בזמן שבית המקדש היה קיים וחובת העם היתה להלחם על כיבוש הארץ מיד העממים שנתרו בארץ ישראל. כן אמר את דבריו לישראל היושבים בגלות: לאחוז בחרב לעלות ארצה ולקיים את מצות המלחמה על כיבוש ארץ ישראל. למרבה הצער נלמד הלקח ברגעי הגטו האחרונים – כשכבר היה מאוחר.

הרמב"ם והרמב"ן מנו את ירושה וישיבה – כל אחד על פי דרכו, אך באשר לתוצאה וה'מעשה המיוחד' – אין חולק

לסיום, ראוי להביא את דברי הרמב"ן בענין מצות ירושה וישיבה, שכן, כאמור, האחרונים תלו ברמב"ם סברא כאילו הוא חולק על הרמב"ן, וסובר שאין מצוה לרשת את הארץ ולשבת בה.

לפיכך, מובאים להלן דברי הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות (שכחת העשין – מצוה רביעית) ובשולי דבריו מצויינים מקורות מדברי הרמב"ם. זאת, להראות, כי אמנם נחלקו שניהם בנקודת המוצא: לדעת הרמב"ן מצות ירושה וישיבה היא מצוה בפני עצמה, ואילו לדעת הרמב"ם, כאמור, ירושה וישיבה אינה אלא 'הקדמה לתכלית' – 'כדי שינהגו בה כל המצוות'.

עם זאת, באשר לתוצאה והחויב למעשה – אין הבדל ביניהם, שכן, הן לדעת הרמב"ן והן לדעת הרמב"ם מצות עשה מן התורה לרשת את ארץ

הרב ישראל אריאל

ישראל ולשבת בה בכל הדורות – כשכל אחד נימוקו עימו וכל אחד יסודו בתורה. כך לשון הרמב"ן:

שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם (א) ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות (ב) או לשממה. והוא אומרו להם (מסעי לג ורמב"ן שם) והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ ופרט אותה להם במצוה זו כולה בגבוליה ומצריה (ג) כמו שאמר: ובואו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים וגו'. שלא יניחו ממנה מקום.

וזו היא שהחכמים קורין אותה (סוטה פ"ח מ"ו) **מלחמת מצוה**. וכך אמרו בגמרא סוטה (מד ב) אמר רב יהודה: **מלחמת יהושע לכבש (ד) דברי הכל חובה מלחמת דוד להרווחה דברי הכל רשות**. ולשון ספרי (שופטי' יז, יד) וירשתה וישבת בה בזכות שתירש תשב.

ואל תשתבש ותאמר, כי המצוה הזאת היא המצוה במלחמת שבעה עממים שנצטוו לאבדם שנאמר (סוף פרשת שופטים) החרם תחרימם. אין הדבר כן. שאנו **נצטוינו להרוג האומות ההם** בהלחמם עמנו ואם רצו להשלים נשלים עמהם ונעזבם בתנאים ידועים. **אבל הארץ לא נניח אותה בידם ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות (ה) וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם, כמאמרם (דברים רבה שופטים) הגרגשי פנה והלך לו, ונתן להם הקב"ה ארץ טובה כארצם זו אפריקי, נצטוינו אנחנו לבוא בארץ ולכבוש המדינות ולהושיב בה שבטינו (ה).**

וכן אחרי הכריתנו את העממים הנזכרים, **אם רצו אחר כן שבטינו לעזוב את הארץ ולכבוש להם את ארץ שנער או את ארץ אשור וזולתם מן המקומות – אינם רשאים (ו) שנצטוינו בכיבושה ובישיבתה. וממאמרם מלחמת יהושע לכבש תבין כי המצוה הזו היא בכבוש. וכן אמרו בספרי (ס"פ עקב) כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם נתתיו כאשר וכו', אמר להם: כל המקום שתכבשו חוץ מן המקומות האלו הרי הוא שלכם. או**

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

רשות בידם לכבוש חוצה לארץ עד שלא יכבשו ארץ ישראל? תלמוד לומר: **וירשתם גוים גדולים ועצומים ואחר כך כל המקום אשר וכו'.** ואמרו: ואם תאמר מפני מה כיבש דויד ארם נהרים וארם צובה ואין מצות נוהגות שם? אמרו: דוד עשה שלא כתורה התורה אמרה **משתכבשו א"י תהיו רשאים לכבש חוצה לארץ** והוא לא עשה כן (ז). **הרי נצטוינו בכיבוש בכל הדורות.** ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגין בה והיא דירת ארץ ישראל עד שאמרו (הלכות מלכים סוף פ"ה) שכל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה, שנאמר: כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר: לך עבוד אלהים אחרים (ח) וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה — הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטוינו לרשת הארץ ולשבת בה. **אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו (ה) ואפילו בזמן גלות — כידוע בתלמוד במקומות הרבה'.**

(א) רמב"ם הלכות תרומות פרק א הלכה ב: "יחיד מישראל או משפחה או שבט, שהלכו וכבשו לעצמן מקום מן הארץ שניתנה לאברהם".

(ב) רמב"ם הלכות עבודת כוכבים י, ד: "מפני מה אין מוכרין להן [לנכרים קרקע בארץ ישראל] שנאמר: **ולא תחונם** — לא תתן להם חנייה בקרקע, שאם לא יהיה להם קרקע ישיבתן ישיבת עראי היא". (ושם ו): "אסור לנו להניח **עובדי כוכבים בינינו**, ואפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום בסחורה — לא יעבור בארצנו. אלא עד שיקבל עליו שבע מצות שנצטוו בני נח, שנאמר: **לא ישבו בארצך** — אפילו לפי שעה".

(ג) הרמב"ם בפירושו למשנה ב'דמאי' (ו, יא): "אסור להלחם על ארץ מכל הארצות [סביב ארץ ישראל] עד שתהיה נכבשת כל הארץ אשר **גבל הקדוש ברוך הוא גבולותיה בתורה**".

(ד) הרמב"ם בהלכות מלכים (ה, ו) כותב, שהארץ שכבש יהושע יש לה דין 'כיבוש רבים' ונתקדשה למצוות התלויות בארץ. וכפי שכתב שם: "כל הארצות שכובשים ישראל במלך ועל פי בית דין הרי זה 'כיבוש רבים', והרי היא **כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר** [לענין קיום המצוות התלויות בארץ]".

הרב ישראל אריאל

(ה) ישראל מצווים לכבוש את הארץ שניתנה לאברהם, וכיבושה על ידי יחיד או רבים יש לו דין 'כיבוש רבים', כדי שיתקיימו שם כל המצוות בכל הדורות. ראה רמב"ם הלכות תרומות א, ב: "יחיד מישראל, או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום מן הארץ שניתנה לאברהם — אינו נקרא ארץ ישראל **כדי שינהגו בו כל המצוות**. ומפני זה חילק יהושע ובית דינו כל ארץ ישראל לשבטים, אע"פ שלא נכבשה, כדי שלא יהיה כיבוש יחיד [בכל דור ודור] כשיעלה **כל שבט ושבט** [וכל יחיד ומשפחה] **ויכבוש חלקו**".

(ו) הרמב"ם בפירושו למשנה במסכת 'דמאי' (ו, יא) כותב, שחל איסור להלחם בארצות חוץ לארץ, אלא אם כן נכבשה תחילה כל ארץ ישראל. ובלשונו: "אסור להלחם על ארץ מכל הארצות [סביב ארץ ישראל] עד שתהיה **נכבשת כל הארץ** אשר גבל הקדוש ברוך הוא גבולותיה בתורה... [כמובא] בספרי".

(ז) הספרי הוא המקור להלכה, שכיבושו של דוד בארם נהרים יש לו דין כיבוש יחיד, וכלשון הרמב"ם בפירושו לדמאי: "אסור להלחם על ארץ מכל הארצות [סביב ארץ ישראל] עד שתהיה נכבשת כל הארץ אשר גבל הקדוש ברוך הוא גבולותיה בתורה... [כמובא] בספרי. **לפיכך הורדה מעלת אותה הארץ שכבש [דוד בסוריא]** לגבי ארץ ישראל". זה מה שכתב הרמב"ם בהלכות מלכים (ה), ו: "כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי בית דין, הרי זה כבוש רבים והוא, שכבשו אחר **כיבוש כל ארץ ישראל האמורה בתורה**".

(ח) רמב"ם הלכות מלכים (ה, יב): "לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד ע"ז, שנאמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים".

כללו של דבר

שאלה המעסיקה את האחרונים היא, מדוע לא מנה הרמב"ם את מצוות ישיבת ארץ ישראל במנין תרי"ג מצוות?

אחת התשובות שניתנו לכך היא, שמצוה זו כוללת את כל התורה, ואין הרמב"ם מונה מצוה כללית, זאת, לאור הכללים שקבע למנין המצוות. עם

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

זאת, מצות ירושה וישיבה יש בה 'מעשה מיוחד', היינו, חובת המלחמה לכיבוש גבולות הארץ. כמו כן, יש במצוה זו פרטים חדשים שאינם קיימים במצוה אחרת בתרי"ג, לפיכך, אין זו 'מצוה כוללת' והתמיהה בעינה: מדוע לא מנה הרמב"ם מצוה זו במנין תרי"ג?

הרמב"ם מסב את תשומת הלב לטעות מצויה אצל מוני המצוות, שיש מצוות אשר יש בהן שני ציוויים: ציווי אחד 'הקדמה', וציווי שני הוא 'תכלית', ושני הציוויים, למעשה, מצוה אחת. כך יש לומר גם באשר למצות 'ירושה וישיבה' שהיא 'הקדמה ל'תכלית' אחרת: מצות ירושה וישיבה היא 'הקדמה' למצות מלחמת רשות. כמו כן מצות כיבוש הארץ היא 'הקדמה' לקיום המצוות התלויות בארץ ומצוות אחרות המתקיימות בארץ ישראל, כגון, מינוי מלך, מחיית עמלק ובנין המקדש. משום כך לא מנה אותה הרמב"ם כמצוה מיוחדת.

ששה יסודות מרכיבים מצוה שהיא 'הקדמה' ל'תכלית':

האחד: המקור למצוה הוא ציווי הנזכר במפורש בפסוקי התורה.

השני: הציווי בתורה מחייב פעולה מעשית.

השלישי: התורה חילקה מצוה לשנים: ציווי לחומרים וציווי למטרה לשמה נועדו.

הרביעי: העוסק בקיום החלק הראשון במצוה פטור מעשיית מצוות אחרות.

החמישי: המבטל את מצות ה'הקדמה' שבתורה – עובר על מצות 'עשה'.

הששי: עשיית הציווי שב'הקדמה' מחייבת ברכה על המצוה.

ששת היסודות הנ"ל מצויים במצות 'ירושה וישיבה':

- א. המצוה נזכרת בפסוקים רבים בתורה כהקדמה למצוות התלויות בארץ.
- ב. כתוצאה מציווי זה מתחייבים מעשים מיוחדים לכיבוש הארץ.
- ג. התורה נותנת ציווי מיוחד ל'הקדמה' כגון, הגבולות שיש לכובשם וצורת הכיבוש וההתנחלות בארץ ישראל. כמו כן התנתה את קיום המצוות בכך, שהכיבוש יהיה ב'כיבוש רבים', כלומר, על ידי כניסת כל ישראל ארצה ותנאים אחרים.
- ד. מסתבר שיש לברך על כיבוש הארץ ויישובה ברכת שהחינו, ככל מצות עשה שיש לברך עליה.

הרב ישראל אריאל

ה. העוסק במצות כיבוש ויישוב ארץ ישראל להצלתה מיד נכרים פטור מן המצוות.

ו. המבטל מצות כיבוש ויישוב ארץ ישראל – עובר בעשה, של 'וירישתם אותה וישבתם בה'.

רבים המקורות המוכיחים כי הכניסה ארצה היא 'הקדמה' למצוות. לדוגמא בלבד, המאמר בגמרא בסוטה (יד ע"א): "מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לארץ ישראל? אלא כך אמר משה: הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל, אכנס אני לארץ – כדי שיתקיימו כולן על ידי!" פשוטו של המאמר הוא, שהכניסה ארצה אינה מטרה לעצמה אלא 'הקדמה' לקיום המצוות התלויות בארץ שהן ה'תכלית'. עיקרון זה עולה מפסוקים מפורשים וממאמרי חז"ל.

לאור האמור נראה, שאין מחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן בענין מצוות 'ירושה וישיבה'. לדעת שניהם הרי זו מצות עשה מן התורה, שיש למסור עליה את הנפש ואף לחלל שבת בעת הצורך. אלא שהרמב"ן מנה אותה כמצוה מיוחדת בתרי"ג, ואילו לדעת הרמב"ם, זו מצות עשה שהיא 'הקדמה' למצוות אחרות, שהן ה'תכלית', דהיינו: המצוות התלויות בארץ ודומיהן, ומאחר שמנה את ה'תכלית' לא מנה את ה'הקדמה'.

באשר למצות הכיבוש בעזה ובנותיה, הדבר מתחייב מדברי חז"ל בספרי ובירושלמי, כן מתחייב הדבר לדעת פרשנים ראשונים ואחרונים: רש"י, רד"ק, אברבנאל, מלבי"ם, הגר"א ואחרים.

כך גם באשר לפוסקים, הרמב"ם והרמב"ן – כל פוסק כעניינו – לדעתם, כיבוש עזה ובנותיה הוא חיוב ומצות עשה מן התורה.

עיקר החיוב הוא על המלך, השופט, או בית דין שבדור, ליזום את מצות הכיבוש והיישוב. עם זאת, בהעדר מלך ושופט, כגון, בזמן הגלות, או כשהשלטון אינו מקיים את חובתו, המצוה מוטלת על כל יחיד מישראל לקיימה.

יתירה מזו! כיבושו של יחיד מוגדר כ'כיבוש רבים' במקום שכבש, זאת, לענין קיום מצוות התורה התלויות בארץ – כל מצוה וגדרה המיוחדים.

מצות ירושה וישיבה בארץ ישראל – ובעזה ובנותיה

לאור המקורות הנ"ל, אדם המקיים קראוון על גבעה בארץ ישראל – וחבל עזה בכלל זה – ועל אחת כמה וכמה אם בנה בית, קיים בכך מצוות עשה של 'ירושה וישיבה' בארץ ישראל מן התורה.

מובן מאליו, ששליטים בישראל העוקרים ישובים או בתים ממקומם כדי למסרם לידיים נכריות, עוברים בכך, על מצות עשה של ירושה וישיבה, זאת, בנוסף לעבירות אחרות שלא כאן המקום לפרטן.

ממילא, מי שבא מטעם השלטון: חייל, שוטר או אזרח, ועוקר אדם מישראל מביתו בארץ ישראל, וחבל עזה בכלל זה, עובר על מצות עשה מן התורה.

לסיום, להלן דברי חז"ל בספרי דברים, אודות המראה שנגלה למשה איש האלוקים בהר נבו, המלמד, כי את המתרחש כיום בתבל עזה לחוף הים הגדול, צפה משה בעיניו. ראה משה את השלוח ואת היסורים, את המציקים ואת הבלשים, אך גם ראה את הצדיקים ואת הסוף הטוב, ככתוב:

ויראהו ה' את כל הארץ – מלמד, שהראהו ארץ ישראל מיושבת על שלוותה, וחזר והראהו מציקים המחזיקים בה ואת כל ארץ יהודה, מלמד, שהראהו ארץ יהודה יושבת בשלוותה – וחזר והראהו מציקים המחזיקים בה עד הים האחרון – מלמד, שהראהו פני כל המערב יושב על שלוותו, וחזר והראהו מציקים המחזיקים בו. ואת הנגב, מלמד, שהראהו דרום יושב על שלוותו – וחזר והראהו מציקים המחזיקים בו עד צוער – אלו מציקי ישראל, כגון אלו הבלשים, הדורים עם המלכות ועתידיים ליאבד עמהם.

דבר אחר: עד הים האחרון – אל תהי קורא – עד הים האחרון, אלא עד היום האחרון. מלמד, שהראהו גן עדן וצדיקים מטיילים בו שמשולים בתמרים.

ויאמר ה' אליו: זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם לזרעך אתננה. אמר לו: לאבות – נשבעתי בשבעה. לך – הראיתך בעיניך!

כן נזכה לראות בעינינו בשלוותה של ארץ ישראל כולה עד הים האחרון.